ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Greek Review of Social Research

Vol 108 (2002)

108-109 Β'-Γ'

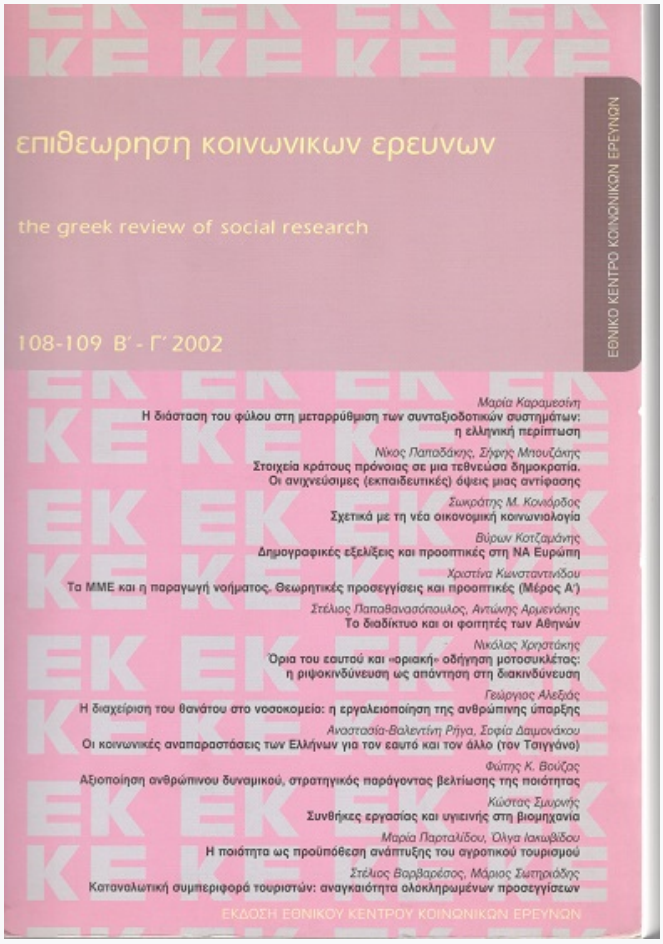

Δημογραφικές εξελίξεις και προοπτικές στη ΝΑ Ευρώπη

Βύρων Κοτζαμάνης

doi: 10.12681/grsr.9066

Copyright © 2002, Βύρων Κοτζαμάνης

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0.

To cite this article:

Κοτζαμάνης Β. (2002). Δημογραφικές εξελίξεις και προοπτικές στη ΝΑ Ευρώπη. *The Greek Review of Social Research*, *108*, 101–138. https://doi.org/10.12681/grsr.9066

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 12/10/2024 09:26:43

Επιθ. Κοιν. Ερευνών, 108-109, 2002, 101-138

*Βύρων Κοτζαμάνης**

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΣΤΗΝ ΝΑ ΕΥΡΩΠΗ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τέσσερα βασικά ερωτήματα απασχολούν τους ειδικούς στα δημογραφικά δρώμενα στις πρώην ανατολικές χώρες: α) Η ευρωπαϊκή γεωγραφία των δημογραφικών συμπεριφορών επιτρέπει να θεωρήσουμε το γεωπολιτικό χώρο της πρώην ανατολικής Ευρώπης ως ενιαίο και σαφώς διαχωριζόμενο από τη λοιπή Ευρώπη; β) Οι βαλκανικές χώρες –της Ελλάδος συμπεριλαμβανομένης– παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά; γ) Σε ποιο βαθμό οι παρατηρούμενες πρόσφατες εξελίξεις στις χώρες αυτές εγγράφονται στο μακρό χρόνο ή/και επηρεάσθηκαν από τις σεισμικές πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές στην περίοδο της μετάβασης προς την οικονομία της αγοράς; δ) Ποιες οι δημογραφικές προοπτικές των χωρών αυτών και οι άμεσες επιπτώσεις των πρόσφατων δημογραφικών εξελίξεων στην πορεία τους προς την οικονομία της αγοράς; Στο άρθρο αυτό δεν φιλοδοξούμε να δώσουμε απαντήσεις στο σύνολο των πρότερων ερωτημάτων. Θα περιορισθούμε σε μια συνθετική παρουσίαση των δημογραφικών μεταπολεμικών εξελίξεων (δίδοντας εμμέσως μια απάντηση στο ερώτημα της ύπαρξης ή μη ενός «βαλκανικού» προφίλ) και εν συνεχεία θα εστιάσουμε την προσοχή μας στις αναμενόμενες δημογραφικές εξελίξεις και τα προβλήματα που θέτουν στην αγορά της εργασίας των χωρών αυτών στη μεταβατική τους πορεία προς την οικονομία της αγοράς.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι μεταπολεμικές πολιτικές επιλογές, διαιρώντας την ήπειρό μας μέχρι πρόσφατα σε δύο μεγάλες ενότητες (δυτική - ανατολική Ευρώπη), ως ένα βαθμό επηρέασαν αναπόφευκτα και την οπτική γωνία που υιοθέτησαν οι

* Καθηγητής Δημογραφίας, Διευθυντής του Εργαστηρίου Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων στο Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

δημογράφοι για τις συγκριτικές τους μελέτες. Οι πρόσφατες όμως πολιτικές αλλαγές στην ανατολική Ευρώπη και το άνοιγμα των συνόρων, επιφέροντας σημαντικές ανακατατάξεις στο μεταπολεμικό τοπίο, οδήγησαν στην προοδευτική ανατροπή των κυρίαρχων διχοτομικών σχημάτων προσέγγισης, σχημάτων που μέχρι πρόσφατα δεν επέτρεπαν την ανάδειξη των όποιων ιδιαιτεροτήτων τμημάτων της πρώην ανατολικής Ευρώπης (και φυσικά των Βαλκανίων). Ταυτόχρονα, οι γενικότερες κοινωνικο-οικονομικές ανακατατάξεις στην ΝΑ Ευρώπη, οι διαδοχικές κρίσεις στη δυτική βαλκανική και η γειτνίαση της ΕΕ με τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες της χερσονήσου του Αίμου συντείνουν στην ανάπτυξη ενός ενδιαφέροντος για τα Βαλκάνια που δεν περιορίζεται ασφαλώς μόνον στις δημογραφικές εξελίξεις (Β. Κοτζαμάνης, 2000).

Για τον ερευνητή και μελετητή των δημογραφικών φαινομένων, οι καταγραφόμενες στο ανατολικό τμήμα της γηραιάς ηπείρου μας αλλαγές στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας έχουν μοναδικό χαρακτήρα: συνταρακτικές πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές ανακατατάξεις συντελούνται σε περίοδο «ειρήνης» σε ευρεία έκταση, σε μια ομάδα χωρών που διαθέτουν βασικά σχετικά ανεπτυγμένα στατιστικά συστήματα που καθιστούν εφικτή τη συνεχή στο χρόνο παρακολούθηση και ανάλυση της πορείας των δημογραφικών συνιστωσών (B. Kotzamanis, A. Parant, J.P. Sardon, 1998). Είμαστε στην ιδιαίτερα πλεονεκτική θέση του αποστασιοποιημένου παρατηρητή της Ιστορίας, μιας Ιστορίας που ξετυλίγεται μπροστά μας και που θα πρέπει να αναμένουμε μία ή δύο δεκαετίες ακόμη για να συναγάγουμε οριστικά συμπεράσματα όσον αφορά τις δημογραφικές συμπεριφορές, λαμβάνοντας υπόψη την αδράνεια των φαινομένων.

Τέσσερα βασικά ερωτήματα απασχολούν στη φάση αυτή τους ενασχολούμενους επιστήμονες με τα δημογραφικά δρώμενα στις πρώην ανατολικές χώρες (D. Coleman, 1992 και 1996· J.P. Sardon, 1998 και 2000· M. Labbé, 1995· A. Monnier-J. Rychtarikova, 1991· A. Monnier, 1991, 1996 και 1998β· Population et Sociétés, 1993· J.L. Rallu-A. Blum, 1993· B. Kotzamanis, 2000c): α) η ευρωπαϊκή γεωγραφία των δημογραφικών συμπεριφορών επιτρέπει να θεωρήσουμε το γεωπολιτικό χώρο της πρώην ανατολικής Ευρώπης (χώρο που αναδύθηκε μετά το 1945 και διασπάται προοδευτικά μετά το 1990) ως ενιαίο και σαφώς διαχωριζόμενο από τη λοιπή Ευρώπη; β) Οι βαλκανικές χώρες –της Ελλάδος συμπεριλαμβανομένης– παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά (αναδεικνύεται, π.χ., ένα «βαλκανικό» δημογραφικό προφίλ); γ) Σε ποιο βαθμό οι παρατηρούμενες πρόσφατες εξελίξεις στις πρώην «σοσιαλιστικές» βαλκανικές χώρες εγγράφονται στο μακρό χρόνο ή/και επηρεάσθηκαν από τις σεισμικές πολιτικές

και κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές και τις επάγωγες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοί τους στην περίοδο της μετάβασης προς την οικονομία της αγοράς; δ) Ποιες οι δημογραφικές προοπτικές των χωρών αυτών και οι άμεσες και απώτερες επιπτώσεις των πρόσφατων δημογραφικών εξελίξεων; Καθίσταται προφανές ότι οι όποιες απαντήσεις εξαρτώνται σημαντικά από τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας και είναι προσωρινές: δύνανται να αναιρεθούν μερικώς υπό το φως πληρέστερων δεδομένων, νέων στοιχείων και φυσικά των μελλουσών δημογραφικών εξελίξεων, εξελίξεων δυσκόλως δυνάμενων να προβλεφθούν (ακόμη και για το κοντινό μέλλον) εξ αιτίας της επικρατούσης ακόμη στις χώρες αυτές ιδιότυπης ρευστότητας. Στο άρθρο αυτό δεν φιλοδοξούμε να δώσουμε απαντήσεις στο σύνολο των πρότερων ερωτημάτων. Θα περιορισθούμε αρχικά σε μια συνθετική παρουσίαση των μεταπολεμικών δημογραφικών εξελίξεων (δίδοντας εμμέσως μια απάντηση στο ερώτημα της ύπαρξης ή μη ενός «βαλκανικού» δημογραφικού προφίλ). Εν συνεχεία θα εστιάσουμε την προσοχή μας στις αναμενόμενες δημογραφικές εξελίξεις και στα προβλήματα που θέτουν στην αγορά της εργασίας των χωρών αυτών στην πορεία προς την οικονομία της αγοράς, μετάβαση που δεν αναμένεται να ολοκληρωθεί την τρέχουσα δεκαετία.

ΟΙ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

Οι χώρες της βαλκανικής –οι οποίες, με εξαίρεση την Ελλάδα, μέχρι πρόσφατα αποτελούσαν τμήμα της λεγόμενης ανατολικής Ευρώπης– εκτείνονται σε 765.000 km^2 από την Αδριατική έως και τη Μαύρη Θάλασσα με πληθυσμό που εγγίζει το 2000 τα 68 εκατομ., έναντι 49 μια πεντηκονταετία πριν (Πίνακας 1). Το τμήμα αυτό της Ευρώπης κατοικείται από Έλληνες, Σλάβους, Γερμανούς, Ούγγρους, Ρουμάνους, Βούλγαρους, Αλβανούς, Τσιγγάνους και Τούρκους (για να περιορισθούμε στις κυριότερες εθνικές ομάδες), από ορθόδοξους, καθολικούς, προτεστάντες και μουσουλμάνους, από λαούς με διαφορετικό παρελθόν και ιστορία που βρέθηκαν για μια μακρά χρονική περίοδο να συμβιώνουν στα πλαίσια της οθωμανικής αυτοκρατορίας και αργότερα, μεταπολεμικά, ενός κατά το μάλλον ή ήττον κοινού πολιτικού συστήματος (με εξαίρεση πάλι την Ελλάδα). Η ιστορική, κοινωνική και πολιτισμική πολυμορφία του χώρου μελέτης αναδύεται εκ νέου στο προσκήνιο μετά την κατάρρευση των καθεστώτων που επεκράτησαν σ' αυτόν για μια τεσσαρακονταετία, οδηγώντας παράλληλα στην ανάδυση κλασικών γεωγραφικών διαιρέσεων, ιστορικών σφαιρών επιρροής και εθνικιστικών κινημάτων.

Όλες σχεδόν οι χώρες της περιοχής υπέστησαν σημαντικές πληθυσμιακές απώλειες κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Παράλληλα, οι μεταβολές των συνόρων και οι μετακινήσεις πληθυσμών κατά τη διάρκειά του –και αμέσως μετά τη λήξη του– υπήρξαν ο κανόνας στην περιοχή, με αποτέλεσμα το μεταπολεμικό τοπίο να διαφοροποιείται σημαντικά το 1938-1939 (INSEE, 1946· G. Frumkin, 1951). Παρόλες τις μετακινήσεις αυτές, ισχυρές μειονότητες παρέμειναν ακόμη και μετά τον πόλεμο εκτός των «εθνικών» τους συνόρων: Ούγγροι στη Ρουμανία, Αλβανοί στη Γιουγκοσλαβία, Τούρκοι στη Βουλγαρία, Έλληνες στην Αλβανία κοκ. (A. et J. Sellier, 1991· M.S. Horak, 1985· H. Poulton, 1993). Σε αντίθεση με το βόρειο και κεντρικό τμήμα της ανατολικής Ευρώπης –όπου η ομοιογενοποίηση επετεύχθη βασικά με την αποχώρηση των γερμανικών μειονοτήτων–, στα Βαλκάνια (με εξαίρεση την Ελλάδα) οι μειονότητες αποτελούσαν μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980 το 6-15% του πληθυσμού, ενώ η πρώην Γιουγκοσλαβία αποτελείτο από ένα μωσαϊκό εθνικών ομάδων.

Μετά την κατάρρευση των "σοσιαλιστικών" καθεστώτων (1990-1991) στις χώρες της βαλκανικής όπου επιβίωναν ακόμη ισχυρές μειονοτικές ομάδες, σωρεία προβλημάτων θα αναδυθούν –της διαφορικής δημογραφικής εξέλιξης βοηθούσης–, οδηγώντας σε κρίσεις δύσκολα ελεγχόμενες και σε νέες κοορτές μετακινούμενων πληθυσμών.

Συνοψίζοντας τις δημογραφικές εξελίξεις της τελευταίας πεντηκονταετίας στην ΝΑ Ευρώπη, οφείλουμε να επισημάνουμε:

α) Την ετερογένεια των δημογραφικών συμπεριφορών του βαλκανικού χώρου[1] και την ανάδειξη κατ' αρχάς δύο βασικών ενοτήτων με σαφώς διαφοροποιημένες διαδρομές και δομές. Η πρώτη ενότητα συμπεριλαμβάνει την Αλβανία, το Κοσσυφοπέδιο και το δυτικό τμήμα της πΓΔ της Μακεδονίας, ενώ η δεύτερη τον υπόλοιπο βαλκανικό χώρο (Πίνακες 1-2 και Διαγράμματα 1 και 2). Η πρώτη ενότητα διαφοροποιείται σαφώς, χαρακτηριζόμενη από νεανικές δημογραφικές δομές, υψηλή γονιμότητα-γεννητικότητα και βρεφική θνησιμότητα και υψηλούς μέσους ετήσιους ρυθμούς αύξησης του πληθυσμού (G. Penev, 1995· Β. Κοτζαμάνης, 2000· B. Kotzamanis, A. Parant, 2001).

1. Για την προ των βαλκανικών πολέμων περίοδο και τις διαφοροποιημένες δημογραφικές πορείες (φάσεις της δημογραφικής τους μετάβασης) των βαλκανικών χωρών, βλ. το ιδαίτερα ενδιαφέρον άρθρο της M. Todorova (1999).

Πίνακας 1: *Πληθυσμός, επιφάνεια, πυκνότητες και δημογραφικοί δείκτες στις βαλκανικές χώρες (1951/1999)*

Tableau 1: *Population, surface, densité et principaux indicateurs démographiques des pays balkaniques (1951/1999)*

Χώρες-Pays	Πληθυσμός (στη μέση του έτους) –Population (au millieu de l'année)		Επιφάνεια-Surface (km²)	Πυκνότητα-Densité		Γεννητικότητα-Taux de natalité (o/oo)		Θνησιμότητα-Taux de mortalité (o/oo)		Φυσικό Ισοζύγιο (o/oo)-Accrois naturel (o/oo)		Βρεφική θνησιμότητα-Mortalité infantile (o/oo)		ΑΔ Γαμηλιότητας (o/oo)-TBNuptialité (o/oo)		ΑΔ Διαζυγίων-TB Divortialité (o/oo)	
	1951	1999		1951	1991	1951	1999	1951	1999	1951	1999	1951	1999	1951	1999	1951	1999
Αλβανία-Albanie	1,24	3,4	28748	43,0	113,1	38,5	17,0	15,2	4,9	23,3	12,1	124,4	20,0	10,2	7,6	0,9	0,7
Ελλάδα-Grèce	7,65	10,5	131957	57,9	77,7	20,3	9,7	7,5	9,8	12,8	-0,1	43,6	6,0	8,3	6,4		0,6
Βουλγαρία-Bulgarie	7,26	8,2	1109912	65,4	77,8	21,1	8,8	10,7	13,6	10,4	-4,8	108,2	14,0	8,9	5,7	0,8	1,3
Ρουμανία-Roumanie	16,46	22,5	237500	69,3	97,6	25,1	9,9	12,8	11,8	12,3	-1,9	118,1	21,0	10,3	7,9	1,2	1,6
πΟΣΔΓ- ex-RSFY	16,59	-	255834	64,8	93,0	26,9		14,1		12,8		140,2		10,3	5,6	0,9	0,7
ΟΔΓ-RFY	7,23	10,7	102173	70,8	101,9	25,9	11,0	13,7	10,5	12,2	0,5	129,8	13,0	10,7	5,9	1,2	0,8
Βοσνία-Ερζεγοβίνη-Bosnie-Herzegovine	2,72	3,8	51129	53,2	89,1	33,9	12,0	17,0	8,0	16,9	2,0	178,1	12,0	11,3	6,0	0,7	0,3
Κροατία-Croatie	3,88	4,5	56500	68,7	84,7	22,5	9,9	12,8	11,5	9,6	-1,6	131,3	9,0	9,0	4,5	0,8	1,0
Σλοβενία-Slovenie	1,49	2,0	20251	73,6	98,8	22,8	8,8	12,4	9,7	10,4	-0,9	88,9	5,0	8,9	4,1	0,6	0,9
πΓΔΜ-FYROM	1,26	2,0	25713	49,1	79,3	35,9	13,6	16,4	8,3	19,5	5,3	161,3	16,0	10,8	7,5	0,8	0,2
Σύνολο-Total	**49,19**	**67,7**	**765030**	**64,3**	**90,3**	**28,5**	**15,7**	**14,2**	**13,8**	**14,3**	**1,9**	**144,8**	**15,8**	**13,2**	**8,0**		**1,4**

Πηγές/Sources: ΤΜΧΠΑ-ΕΔΚΑ (Βάση Δημογραφικών Δεδομένων για τα Βαλκάνια), Population Reference Bureau, World Population Data Sheet (1999), Eurostat (2000), Conseil de l'Europe (2000), C. De Gubert-Lantoine - A. Monnier (1997), A. Monnier (1998a), J.P. Sardon (2000a).

Διάγραμμα 1α: *Πληθυσμιακές πυραμίδες των βαλκανικών χωρών*
Figure 1a: *Pyramides des âges des pays de l'Europe du sud-est*

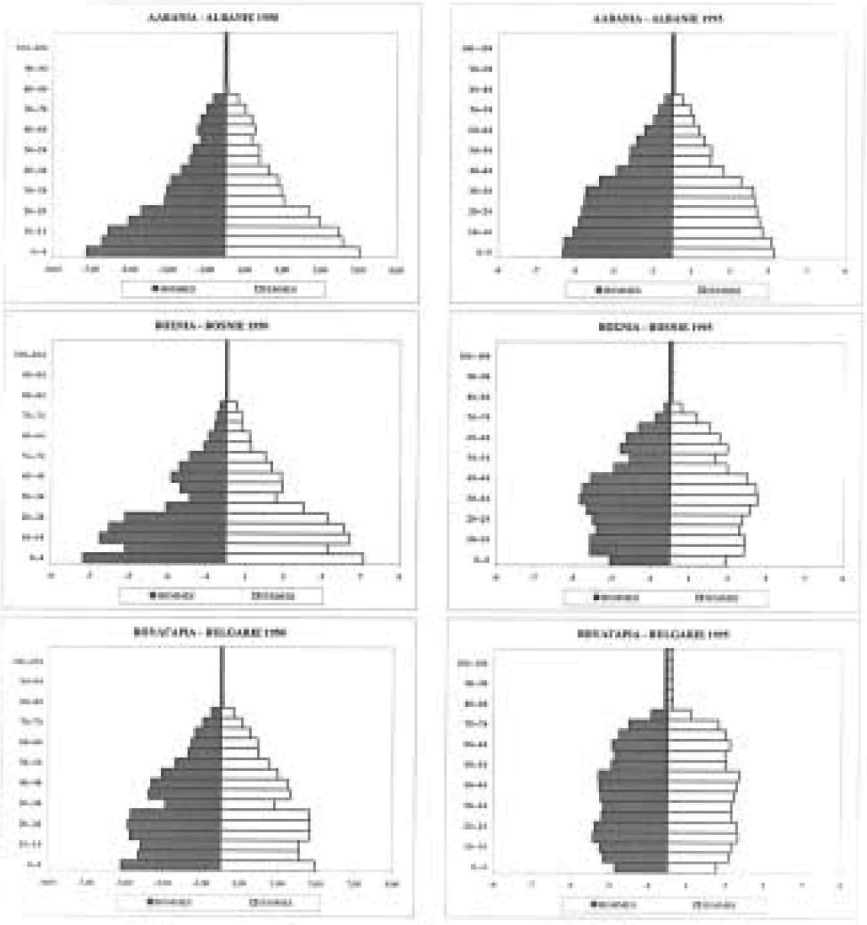

Πηγή/Source: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,ΤΜΧΠΑ/ Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων-ΕΔΚΑ (Βάση Δημογραφικών Δεδομένων για τα Βαλκάνια) / Univ. de Thessalie, Laboratoire Analyses Demographiques et Sociales-LDSA (Base des données démographiques pour les Balkans), ίδια επεξεργασία.

Διάγραμμα 1β: *Πληθυσμιακές πυραμίδες των βαλκανικών χωρών*
Figure 1b: *Pyramides des âges des pays de l'Europe du sud-est*

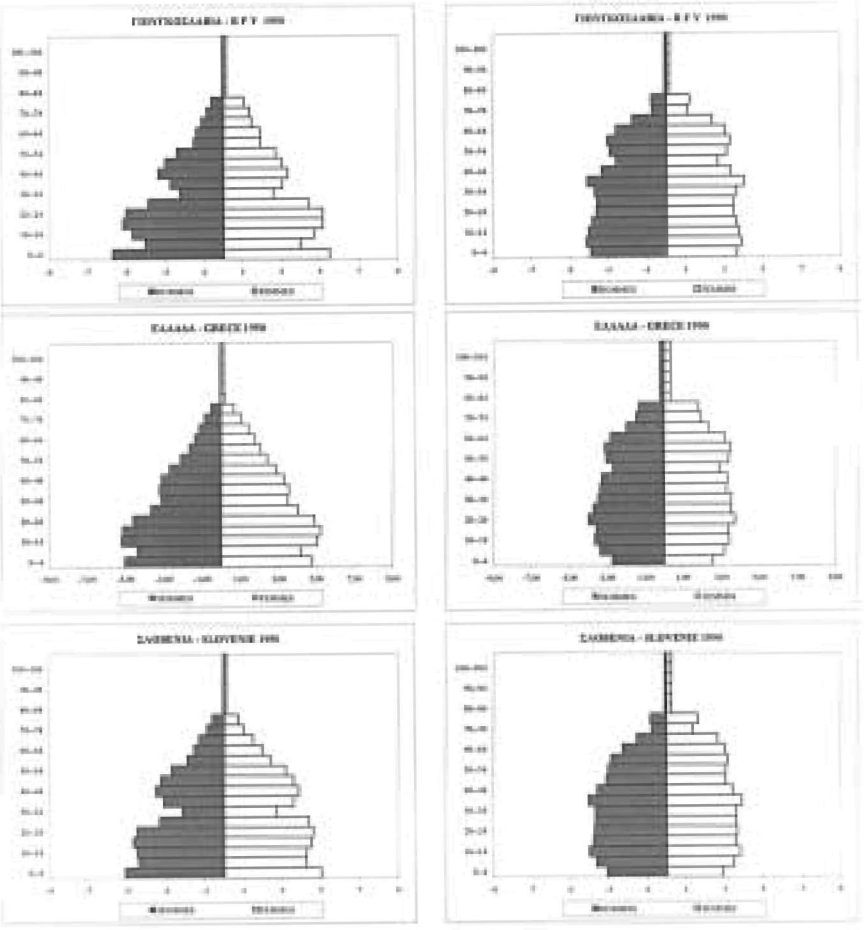

Πηγή/Source: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,ΤΜΧΠΑ/ Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων-ΕΔΚΑ, op.cit..

Διάγραμμα 1γ: *Πληθυσμιακές πυραμίδες των βαλκανικών χωρών*
Figure 1c: *Pyramides des âges des pays de l'Europe du sud-est*

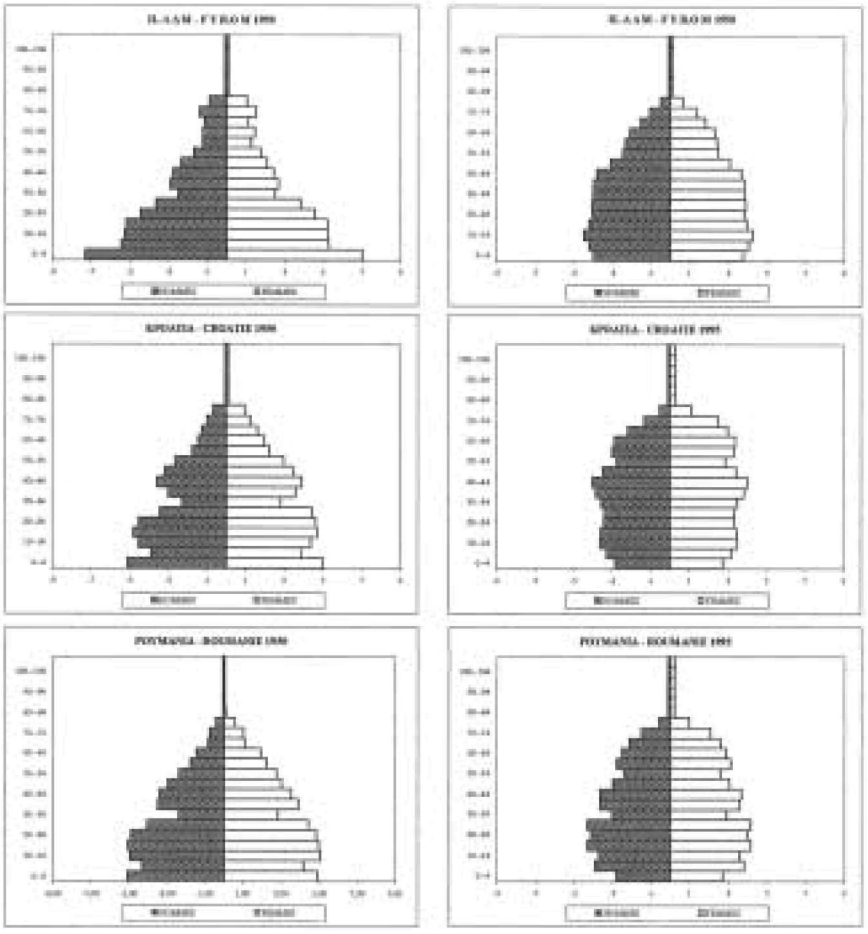

Πηγή/Source: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,ΤΜΧΠΑ/ Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων-ΕΔΚΑ, op.cit.

Διάγραμμα 2: *Η εξέλιξη του πληθυσμού των βαλκανικών χωρών, 1950-1999 (1950=100)*

Figure 2: *L'évolution de la population de l'Europe du sud-est, 1950-1999 (1950=100)*

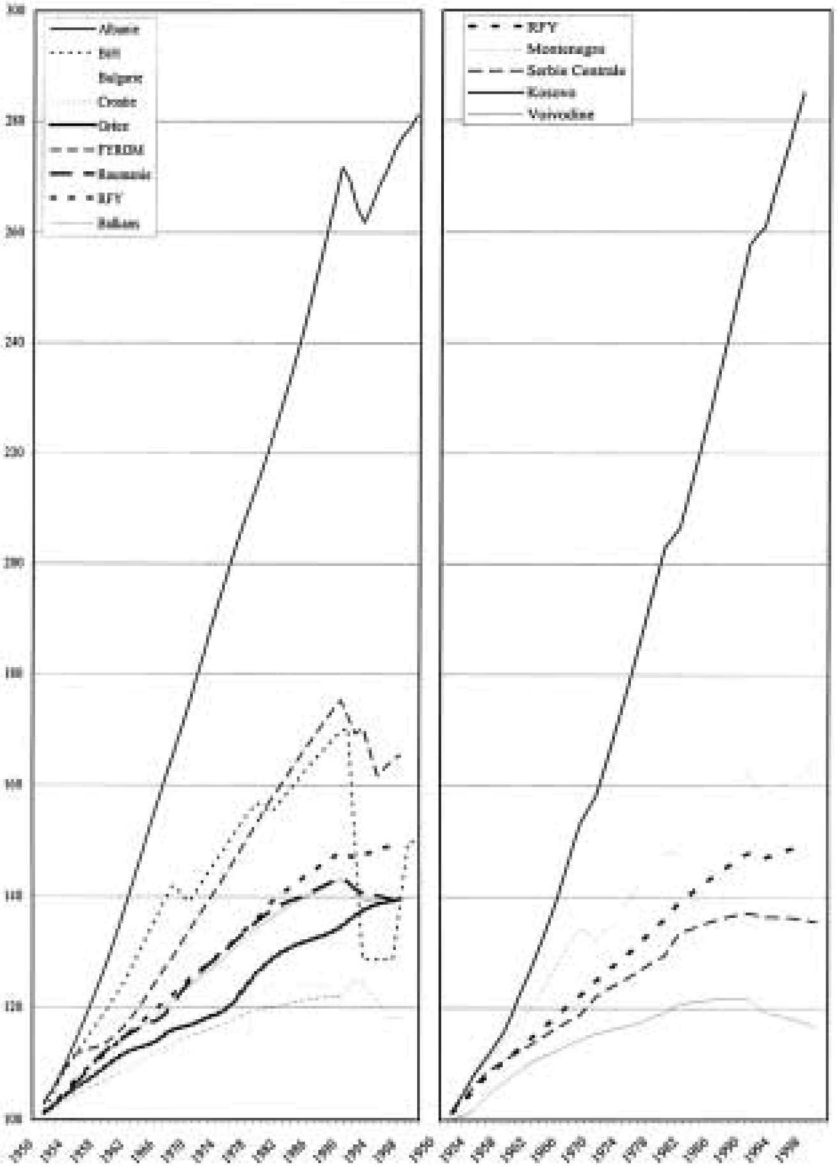

Πίνακας 2: *Κατανομή του πληθυσμού (%) των βαλκανικών χωρών σε μεγάλες ηλικιακές ομάδες (1951/1998)*
Tableau 2: *Répartition de la population (%) des pays balkaniques par grands groupes d'âges (1951/1998)*

Χώρες-Pays	1951				1998				
	0-14	15-44	45-64	65+	0-14	15-44	45-64	65+	{(0-14)+ (65+)/(15-64)}
Αλβανία-Albanie	38,7	41,7	12,6	7,0	32,6	45,2	16,0	6,1	63,3
Ελλάδα-Grèce	28,2	47,6	17,3	6,9	15,6	43,6	24,1	16,7	47,8
Βουλγαρία-Bulgarie	26,7	48,5	16,4	8,4	16,5	42,1	25,6	15,7	47,6
Ρουμανία-Roumanie					19,1	45,3	22,7	12,8	46,9
πΟΣΔΓ-ex-RSFY	30,9	46,4	17,1	5,7	-	-	-	-	-
ΟΔΓ-RFY	29,3	47,0	17,8	5,8	21,1*	43,5*	22,9*	12,4*	50,5
Βοσνία - Ερζεγοβίνη-Bosnie-Herzegovine	39,2	44,9	12,8	3,0	18,8	48,6	22,6	9,9	40,4
Κροατία-Croatie	27,3	47,0	19,1	6,7	19,9	43,5	24,3	12,3	47,5
Σλοβενία-Slovenie	27,5	45,6	19,6	7,3	16,8	45,7	24,1	13,4	43,3
πΓΔΜ-FYROM	37,0	44,9	12,6	5,6	23,3	46,2	21,1	9,4	48,7
ΕΕ - UE					17,1	66,9	16,0	49,3	

*Τα στοιχεία αναφέρονται στο έτος 1997 για την Ο.Δ.Γιουγκοσλαβίας
**15 κράτη-μέλη (Europe de quinze)
Πηγή/Source: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ΤΜΧΠΑ/ Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων-ΕΔΚΑ (Βάση Δημογραφικών Δεδομένων για τα Βαλκάνια) / Univ. de Thessalie, Laboratoire Analyses Demographiques et Sociales-LDSA (Base des données demographiques sur les Balkans).

β) Τις διαβαθμισμένες όσον αφορά την έκταση ανά χώρα παρεμβάσεις στον τομέα του πληθυσμού, παρεμβάσεις που σε ορισμένες περιπτώσεις είχαν άμεσες επιπτώσεις στην πορεία των δημογραφικών συνιστωσών (και έμμεσες στις πληθυσμιακές δομές) με ακραίο παράδειγμα την προσοσιαλιστική Ρουμανία (V. Bodrova, 1972· B. Berelson, 1974· M. Macura, 1974· R. Pressat, 1979· INED, 1982· J. Hecht, 1986· P. Festy, 1986· J. Hecht et al., 1990· G. Calot, 1992· M. Kivu, 1991).

γ) Το γεγονός ότι όλες οι χώρες αυτές έχουν ολοκληρώσει πλέον την επιδημιολογική τους μετάβαση (R. Schofield, R. Reher, A. Bideau, 1991· Gr. Caselli, V. Egidi et al., 1995· J. Dupaquier, P. Bardet, 1998), το πέρασμα

Πίνακας 3: *Μέση προσδοκώμενη ζωή στη γέννηση στις βαλκανικές χώρες*
Tableau 3: *Espérance de vie à la naissance dans les pays balkaniques*

Hommes	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
Χώρες-Pays	e_o	e_o	e_o	e_o	e_o	e_o	e_o	e_o	e_o
Ελλάδα-Grèce			67,3a		70,1a		72,2a	72,6a	74,6a
Βουλγαρία-Bulgarie			67,6t		69,0a	68,5a	68,4a	68,2t	68,0t
Ρουμανία-Roumanie		61,4a	64,1a	66,5t	66,2t	67,3a	66,6a	66,8t	66,6t
πΟΣΔΓ- ex-RSFY		56,9t[1]	62,3t[2]	64,7b[3]	65,4t[4]	66,9a	67,7b	67,1b	69,1a
ΟΔΓ-RFY	53,5b[5]	59,8b[6]	63,2b[7]	64,2b[3]	66,1b[8]	67,5b	68,4a	68,3a	69,0a
Σερβία (Σύνολο)-Serbie (Total)	53,0b[5]	59,4b[6]	62,4b[7]	64,7b[3]	65,8b[8]	67,9b	68,2b	67,9b	68,9b
Σερβία Κεντρική-Serbie Centrale	54,4b[5]	61,3b[6]	64,3b[7]	66,2b[3]	67,5b[8]	68,9b	69,5b	69,5b	70,0b
Κοσσυφοπέδιο-Kosovo	51,6b[5]	57,6b[6]	57,0b[7]	60,6b[3]	64,3b[8]	66,3b	68,6b	66,6b	70,5b
Βοϊβοντίνα-Voivodine	52,3b[5]	60,6b[6]	63,6b[7]	65,9b[3]	66,0b[8]	68,0b	67,4b	67,1b	67,4b
Μαυροβούνιο-Montenegro	61,4b[5]	65,4b[6]	63,9b[7]	66,6b[3]	70,8b[8]	68,9b	71,4b	71,4b	72,8b
Βοσνία-Bosnie		52,6t[1]	59,2t[7]	63,0b[3]	63,9t[4]	67,2b	67,9a	68,3b	69,7b
Κροατία-Croatie	56,0	60,9	63,9b	66,2b	65,7b	67,3b	66,9b	67,0b	68,6b
πΓΔΜ-FYROM		54,9t[1]	60,8t[2]	62,0b[3]	65,6t[4]	66,8b	68,3a	68,7b	70,1a
Σλοβενία-Slovenie		63,0t[1]	66,2t[2]	65,4b[3]	65,0a	66,5a	67,3b	67,4b	69,4b
Αλβανία-Albanie			63,6	64,9b			67,0b	68,5b	69,6
Femmes	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
Χώρες-Pays	eo	eo	eo	eo	eo	eo	eo	eo	eo
Ελλάδα-Grèce			70,4a		73,6a		76,3a	77,6a	79,5a
Βουλγαρία-Bulgarie			71,2t		73,4a	73,4a	73,8a	74,4t	74,7t
Ρουμανία-Roumanie		64,5a	67,7a	70,5t	70,8t	74,1a	71,8t	72,8t	73,1t
πΟΣΔΓ- ex-RSFY		59,3t[1]	65,4t[2]	68,5b[3]	70,2t[4]	71,7a	73,2b	73,6b	74,9a
ΟΔΓ-RFY	56,0b[5]	61,4b[6]	65,3b[7]	68,4b[3]	69,9b[8]	71,3b	73,0a	73,1a	74,4a
Σερβία (Σύνολο)-Serbie (Total)	55,6b[5]	61,1b[6]	64,7b[7]	68,0b[3]	69,6b[8]	72,0b	72,7b	72,7b	74,1b
Σερβία Κεντρική-									
Serbie Centrale	56,9b[5]	63,4b[6]	66,7b[7]	70,0b[3]	71,3b[8]	73,3b	73,9b	74,1b	75,0b
Κοσσυφοπέδιο-Kosovo	53,7b[5]	58,2b[6]	55,8b[7]	61,7b[3]	65,3b[8]	68,5b	71,8b	70,1b	74,9b
Βοϊβοντίνα-Voivodine	55,0b[5]	62,7b[6]	68,5b[7]	70,6b[3]	71,9b[8]	73,8b	73,7b	73,7b	74,2b
Μαυροβούνιο-Montenegro	64,0b[5]	67,3b[6]	67,8b[7]	70,3b[3]	74,1b[8]	73,9b	76,0b	77,0b	78,2b
Βοσνία-Bosnie		54,8t[1]	62,6t[2]	66,1b[3]	68,2t[4]	71,8b	72,9a	73,6b	75,2b
Κροατία-Croatie	60,9a	65,2a	68,8b	71,3b	72,7b	73,1b	74,2b	74,8b	75,9
πΓΔΜ-FYROM		55,1t[1]	61,8t[2]	65,4b[3]	67,6t[4]	71,0b	71,8a	72,8b	74,0a
Σλοβενία-Slovenie		68,1t[1]	71,9t[2]	72,7b[3]	72,3a	74,1a	75,1b	75,5b	77,3b
Αλβανία-Albanie			66,0	67,0b			72,0b	73,8b	75,4b

a: Ετήσιοι πίνακες θνησιμότητας, b: Πίνακες θνησιμότητας υπολογισμένοι βάσει στοιχείων θνησιμότητας δύο ετών. Η τιμή της μέσης προσδοκώμενης ζωής στη γέννηση αναφέρεται πάντοτε στο δεύτερο έτος, t: Πίνακες θνησιμότητας υπολογισμένοι βάσει στοιχείων θνησιμότητας τριών ετών. Η τιμή της μέσης προσδοκώμενης ζωής στη γέννηση αναφέρεται πάντοτε για το κεντρικό έτος. 1: 1952-1954, 2: 1960-1962, 3: 1965-1966, 4: 1970-1972, 5: 1950-1951, 6: 1955-1956, 7: 1960-1961, 8: 1970-1971

Πηγές/Sources: Eurostat (2000), Conseil de l'Europe (2000), C. De Gubert Lantoine - A. Monnier (1990-1997), A. Monnier (1998a), J.P. Sardon (2000a) και Στατιστικές Επετηρίδες των χωρών.

δηλαδή από επίπεδα υψηλής θνησιμότητας, οφειλόμενης βασικά στις λοιμώδεις νόσους, σε επίπεδα σχετικά χαμηλής θνησιμότητας, όπου οι ασθένειες που συνδέονται με τον τρόπο ζωής και τη γήρανση παίζουν πλέον καθοριστικό ρόλο, με αποτέλεσμα τη σημαντική μείωση –Πίνακας 3– μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70 αφενός μεν των μεταξύ τους διαφορών στη μέση προσδοκώμενη ζωή στη γέννηση που καταγράφονται την επαύριο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και αφετέρου τη σχετική σύγκλιση των επιπέδων θνησιμότητας στις τέσσερις μεγάλες ενότητες της ηπείρου μας (βόρεια, δυτική, νότια και ανατολική Ευρώπη). Μετά τα τέλη όμως της δεύτερης μεταπολεμικής δεκαετίας, ιδαίτερα δε μετά το 1975-80, οι πορείες της θνησιμότητας είναι αποκλίνουσες ανάμεσα στις βαλκανικές (της Ελλάδας εξαιρουμένης) και κεντρο-ανατολικές χώρες από τη μια μεριά και στις χώρες του βορειοδυτικού και νότιου τμήματος της ηπείρου από την άλλη: όταν στην υπόλοιπη Ευρώπη αναπτύσσονται προοδευτικά αποτελεσματικά μέσα καταπολέμησης των νέων παθολογιών με άμεσα αποτελέσματα στο διαρκή αγώνα εναντίον του θανάτου, οι βαλκανικές χώρες, όπως και η πλειονότητα των άλλων πρώην σοσιαλιστικών χωρών, αδυνατούν να προσαρμοσθούν στη νέα πραγματικότητα (Πίνακες 4-5). Η ανοδική πορεία της μέσης προσδοκώμενης στη γέννηση ζωής –αλλά και σε όλες τις ηλικίες εκτός της ομάδας των νέων 0-14 ετών– ανακόπτεται προοδευτικά και οι πιθανότητες θανάτου τείνουν να αυξηθούν στις παραγωγικές (15-64 ετών) ηλικίες (A. Golini, G. Gesano, 1981· M.I. Roemer, 1985· A. Blum, J.L. Rallu, 1991· Gr. Caselli, 1993· M. Okolski, 1993). Φυσικά, ως ανεμένετο, οι επιπτώσεις των πρόσφατων πολιτικών και κοινωνικο-οικονομικών ανακατατάξεων στα συστήματα υγείας (WHO, Regional Office for Europe, European Observatory on Health Care Systems,1999-2000, WHO- Regional Office for Europe-, European Communities, 1999 και 2000) σε όλες τις βαλκανικές χώρες (με εξαίρεση την Ελλάδα) είχαν τραγικές επιπτώσεις στη θνησιμότητα, οδηγώντας ακόμη και στη μείωση της μέσης προσδοκώμενης στη γέννηση ζωής ανάμεσα στο 1990 και το 1998 (Fr. Meslé, 1996· Fr. Meslé, V.Hetrich, 1997· J. Rychtarikova, 1997). Τα διαθέσιμα δεδομένα δεν αφήνουν να διαφανεί επομένως η ύπαρξη ενός βαλκανικού δημογραφικού «προφίλ» όσον αφορά τη θνησιμότητα. Τα Βαλκάνια, εξεταζόμενα ως προς τη θνησιμότητα, χαρακτηρίζονται έτσι από την έλλειψη ομοιογένειας, εν αντιθέσει με τις αναπαραγωγικές τους συμπεριφορές, που παρουσιάζουν κάποιες ενδείξεις σύγκλισης.

Πίνακας 4: *Βρεφική θνησιμότητα στις βαλκανικές χώρες (0/00)*
Tableau 4: *Mortalité infantile dans les pays balkaniques (pour 1000)*

Χώρες-Pays	1980	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Αλβανία - Albanie	50,3	30,8	28,3	32,9	-	-	-	-	-	22,2	15,0	-
Βοσνία - Bosnie	31,5	18,4	15,3	-	-	-	-	15,3	-	12,4	11,0	-
Βουλγαρία - Bulgarie	20,2	14,4	14,8	16,9	15,9	15,5	16,3	14,8	15,6	17,1	14,5	14,9
Κροατία - Croatie	20,6	11,7	10,7	-	11,6	9,9	10,2	8,9	8,0	8,2	8,2	7,7
πΓΔΜ - FYROM	54,2	36,7	31,6	28,3	30,6	24,1	22,5	22,7	16,4	15,7	16,3	14,7
Ρουμανία - Roumanie	29,3	26,9	26,9	22,7	23,3	23,3	23,9	21,2	22,3	22,1	20,5	18,5
Σλοβενία - Slovenie	15,3	8,1	8,4	8,2	8,9	6,8	6,5	5,5	4,7	5,1	5,2	4,2
ΟΔΓιουγκοσλαβίας - RFY	33,3	29,3	22,8	20,9	21,7	21,9	18,4	16,4	15	13,8	12,6	-
Ελλάδα - Grèce	17,9	9,7	9,7	9,0	8,4	8,5	7,9	7,7	7,2	6,4	6,7	5,9
Ευρ.Ένωση - UE*	12,4	8,0	7,6	7,4	6,9	6,5	6,1	5,6	5,5	5,4	5,3	-

*15 κράτη-μέλη (Europe de quinze)
Πηγές/Sources: ΤΜΧΠΑ-ΕΔΚΑ, op. cit., C. De Gubert-Lantoine- A. Monnier, op.cit., J.P. Sardon, op.cit., Eurostat και Conseil de l'Europe, op. cit., και Στατιστικές Επετηρίδες των χωρών.

δ) Το γεγονός ότι η εξέλιξη της πορείας της γονιμότητας στις περισσότερες βαλκανικές χώρες εγγράφεται βασικά στα πλαίσια αφενός μεν των μακροχρόνιων τάσεων που χαρακτηρίζουν τις αναπαραγωγικές συμπεριφορές στο σύνολο των ανεπτυγμένων περιοχών του πλανήτη μας, αφετέρου των παρεμβατικών πολιτικών (J.C. Chesnais, 1986· K. Tekse, 1968· A.J. Coale, S.C. Watkins, 1986· P. Festy, 1991· W. Leasure, 1992). Διαπιστώνουμε έτσι (Διάγραμμα 3) σε αδρές γραμμές ότι, μέχρι τα μέσα της δεύτερης μεταπολεμικής δεκαετίας (και μέχρι τα τέλη του 1970 ακόμη σε ορισμένες περιπτώσεις), η φιλελευθεροποίηση των εκτρώσεων (βασικής, αν όχι αποκλειστικής μεθόδου αντισύλληψης) και η έλλειψη ιδιαίτερης μέριμνας για την τεκνογονία και την οικογένεια (παρόλα τα πρώτα ληφθέντα μέτρα) συντείνουν στην πτωτική πορεία των δεικτών. Μετά το 1965 οι πολιτικές ενίσχυσης των γεννήσεων, συνοδευόμενες συνήθως από τον περιορισμό των εκτρώσεων –ή και γενικότερα της αντισύλληψης–, οδηγούν για κάποιο διάστημα στην ανακοπή της πτώσης και εξηγούν τις συχνές αναστροφές του δείκτη. Φυσικά, η κοινωνικο-οικονομική κρίση

Πίνακας 5: *Μέση προσδοκώμενη ζωή κατά τη γέννηση στις βαλκανικές χώρες*
Tableau 5: *Espérance de vie à la naissance dans les pays balkaniques*

Χώρες-Pays	1980	1985	1986	1989	1990	1994	1995	1996	1997	1998	Δ(1990-1985) /1985*100	Δ(1995-90) /1990*100
Άνδρες - Hommes												
Αλβανία-Albanie	67,0b	68,5b	68,5b	69,6b	69,6	-	-	68,5			1,6	-
Βοσνία-Bosnie	67,7b	68,3b	68,6b	69,2b	69,7b	-	-				2,0	-
Βουλγαρία- Bulgarie	68,1t	68,2t	68,0t	68,1t	68,0t	67,3a	67,4	67,4	67,0	67,5	-0,3	-1,3
Κροατία-Croatie	66,9b	67,0b	67,7b	68,0b	68,6b	69,3a	69,1a	69,1a	69,3	69,5a	2,4	1,9
πΓΔΜ - FYROM	68,3	68,7b	68,9	69,7b	70,1a	69,6a	69,8	70,3	70,4	70,4	2,0	-0,7
Ρουμανία-Roumanie	66,5t	66,8t	66,4t	66,6t	66,6t	65,7t	65,4	65,1	65,2	66,3	-0,3	-1,8
Σλοβενία-. Slovenie	67,3b	67,4b	67,9b	68,8b	69,4b	69,5b	70,8	71,1	71,1	71,3	3,0	1,3
ΟΔΓιουγκοσλαβίας- RFY	68,4a	68,3a	68,5a	69,1a	69,0a	69,6a	70,2	70,0	70,0		1,0	1,3
Ελλάδα-Grèce	72,2a	72,6a	74,0a	74,2a	74,6a	75,2a	74,9	75,0	75,4	75,4	2,8	0,5
Ευρ. Ένωση- UE	70,7a*		71,8a*	72,7a*	72,8a**	73,8a**	73,9**	-	-	-	-	1,5
Γυναίκες - Femmes												
Αλβανία-Albanie	72,0b	73,8b	73,9b	75,5b	75,4b	-	-	75,4			2,2	-
Βοσνία-Bosnie	72,6b	73,6b	73,9b	74,6b	75,2b	-	-				2,2	-
Βουλγαρία- Bulgarie	73,6t	74,4t	74,7t	74,8t	74,7t	74,9a	74,9	74,6	73,9	74,8	0,4	-0,1
Κροατία-Croatie	74,2b	74,8b	75,2b	75,2b	75,9	77,0a	76,8a	77,0a	77,5a	77,9	1,5	1,2
πΓΔΜ - FYROM	71,9	72,8b	72,8b	73,5b	74,0a	74,0a	74,0	74,7	74,5	74,5	1,6	-0,4
Ρουμανία-Roumanie	71,8t	72,8t	72,4t	72,7t	73,1t	73,4t	73,2	72,7	73,2	73,7	0,4	0,4
Σλοβενία-Slovenie	75,1b	75,5b	75.9b	76,7b	77,3b	77,8t	78,4	78,9	79,0	79,1	2,4	0,6
ΟΔΓιουγκοσλαβίας- RFY	73,0a	73,1a	73,4a	74,3a	74,4a	74,5a	74,8	74,6	74,9		1,8	0,4
Ελλάδα-Grèce	76,3a	77,6a	78,8a	79,3a	79,5a	80,2a	80,1	80,2	80,5	80,5	2,4	1,0
Ευρ. Ένωση- UE	70,0a*	-	78,3a*	79,2a*	79,5a**	80,5a**	80,6a**	-	-	-		1,4

* 12 κράτη-μέλη (Europe de douze)
** 15 κράτη μέλη (Europe de quinze)
a: Ετήσιοι πίνακες θνησιμότητας
b: Πίνακες θνησιμότητας υπολογισμένοι βάσει στοιχείων θνησιμότητας δύο ετών. Η τιμή της μέσης προσδοκώμενης ζωής στη γέννηση αναφέρεται πάντοτε στο δεύτερο έτος
t: Πίνακες θνησιμότητας υπολογισμένοι βάσει στοιχείων θνησιμότητας τριών ετών. Η τιμή της μέσης προσδοκώμενης ζωής στη γέννηση αναφέρεται πάντοτε για το κεντρικό έτος

Πηγές/Sources: Eurostat (1992, 1999), C. De Gubert-Lantoine-A. Monnier, A Monnier, J.P. Sardon, op.cit., Fr. Mesle- V. Shkonikov et al. (1966) και Στατιστικές Επετηρίδες των χωρών.

Πίνακας 6: *Συνθετικοί δείκτες γονιμότητας στις βαλκανικές χώρες*
Tableau 6: *Indicateurs conjoncturels de fécondité dans les pays balkaniques*

Χώρες-Pays	1980	1985	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Αλβανία-Albanie	3,6	3,3	3,0	3,0	2,8	2,8	2,7	2,7	2,6	2,6	2,6	2,6	2,3
Βοσνία-Bosnie	1,9	1,9	1,7	1,7	1,6	-	-	-	1,5**	1,6	1,6	1,5	-
Βουλγαρία-Bulgarie	2,1	2,0	1,9	1,8	1,7	1,5	1,5	1,4	1,2	1,2	1,1	1,1	1,2
Κροατία-Croatie	1,9	1,9	1,6	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,6	1,7	1,7	1,5	1,4
πΓΔΜ - FYROM	2,5	2,3	2,1	2,1	2,3	2,2	2,2	2,1	2,0	1,9	1,8	1,9	1,8
Ρουμανία-Roumanie	2,5	2,3	2,2	1,8	1,6	1,5	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3
Σλοβενία-Slovenie	2,1	1,7	1,5	1,5	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2
ΟΔΓιουγκοσλαβίας- RFY	2,3	2,2	2,1	2,1	2,1	1,9	1,9	1,9	1,9	1,8	1,7	1,6	-
Ελλάδα-Grèce	2,2	1,7	1,4	1,4	1,4	1,4	1,3	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3
Ευρ. Ένωση- UE*	1,8	1,6	1,6	1,6	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4	1,4	1,5	1,5	

* 15 χώρες-μέλη (Europe de quinze)
** Μουσουλμανο-Κροατική Ομοσπονδία (Fédération BiH)
Πηγές/Sources: ΤΜΧΠΑ-ΕΔΚΑ, op.cit., και EUROSTAT, 2000.

Πίνακας 7: *Μέση ηλικία στην τεκνογονία στις βαλκανικές χώρες*
Tableau 7: *Age moyen à la maternité (tous enfants) dans les pays balkaniques*

Χώρες-Pays	1980	1985	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Αλβανία-Albanie	29,0	28,8	28,5	28,5	28,2	27,9	27,7	27,6	27,5	27,4	27,2	27,0
Βοσνία-Bosnie	26,6	26,3	26,0	26,0	26,2		-	-	-	27,0	-	26,8
Βουλγαρία- Bulgarie	23,9	23,9	23,9	24,0	23,8	23,8	23,9	24,0	24,2	24,4	24,5	24,6
Κροατία-Croatie	25,4	25,8	25,8	26,0	26,2	26,5	26,8	27,0	27,1	27,4	27,6	27,6
πΓΔΜ - FYROM	26,2	25,9	25,7	25,8	25,7	25,7	25,8	25,9	25,9	26,0	26,1	26,3
Ρουμανία-Roumanie	25,3	25,2	25,8	25,5	25,0	24,9	24,8	24,9	25,0	25,2	25,2	25,3
Σλοβενία- Slovenie	25,4	25,5	25,6	25,9	26,1	26,2	26,6	26,8	27,1	27,3	27,6	27,8
ΟΔΓιουγκοσλαβίας-RFY	26,3	26,2	26,2	26,3	26,4	26,4	26,5	26,6	26,7	26,9	26,9	27,0
Ελλάδα-Grèce	26,1	26,3	27,0	27,2	27,4	27,6	27,9	28,0	28,2	28,4	28,6	28,8
Ευρ. Ένωση- UE*	27,1	27,6	-	28,2	28,3	28,5	28,6	28,8	28,9	29,0	29,1	29,3

* 15 χώρες-μέλη (Europe de quinze)
Πηγές/Sources: Βλ. Πίνακα 7.

που αναδύεται μετά το 1980, λαμβάνοντας διαφορετική ένταση σε καθεμιά από τις βαλκανικές χώρες, δεν επιτρέπει τη συνέχιση της υλοποίησης των στόχων των δημογραφικών πολιτικών τους, στο βαθμό που η σημαντική επιβράδυνση των ρυθμών οικονομικής ανάπτυξης αποτελεί πλέον σοβαρό εμπόδιο. Οι καταβληθείσες προσπάθειες τα παρελθόντα έτη για αύξηση του αριθμού των γεννήσεων, σταθεροποίηση των έγγαμων συμβιώσεων και βελτίωση των υγειονομικών συνθηκών καταρρέουν προοδευτικά, όταν

οι κρατικοί προϋπολογισμοί συναντούν αυξανόμενες δυσκολίες με άμεσο αποτέλεσμα την προοδευτική συρρίκνωση των διατιθέμενων πόρων για τη στήριξη μέτρων δημογραφικής πολιτικής. Οι επιπτώσεις στη γεννητικότητα είναι άμεσες και η ρήξη που καταγράφεται το 1990 με τη ριζική αλλαγή του πολιτικού σκηνικού οδηγεί προοδευτικά (Πίνακας 6) στην κατάρρευση των δεικτών σχεδόν παντού (με μόνη εξαίρεση την Κροατία και μερικώς τη νέα Γιουγκοσλαβία και την πΓΔΜ) και στην ταχεία αύξηση της μέσης ηλικίας στην τεκνογονία (Πίνακας 7). Βάσιμα δυνάμεθα να αποδώσουμε την κάθετη πτώση των συνθετικών δεικτών στη Βουλγαρία και Ρουμανία στο σοκ της μετάβασης και στην πλήρη εγκατάλειψη των μέτρων ενίσχυσης της οικογένειας μετά το 1990-1991. Αντιθέτως, η ήπια πτώση των δεικτών στη νέα Γιουγκοσλαβία και την πΓΔΜ δύναται να αποδοθεί μερικώς και εμμέσως στη βραδύτητα του περάσματος στην οικονομία της αγοράς, στην παντελή σχεδόν απουσία μέτρων ενίσχυσης της γονιμότητας στην προ του 1990 περίοδο και στην ανάδυση του εθνικισμού (η τελευταία αυτή παράμετρος υποθέτουμε ότι έχει παίξει σημαντικό ρόλο και στη μερική και παροδική ανόρθωση της γονιμότητας στην Κροατία).

Τέλος, διαφαίνεται παντού μια σχετική σταθεροποίηση της διαγενεακής γονιμότητας στις νεότερες γενεές (1955-1960) με μικρές διακυμάνσεις γύρω από τα δύο παιδιά ανά γυναίκα (Διάγραμμα 3). Φυσικά, η Αλβανία εξακολουθεί να αποτελεί μια ιδιάζουσα περίπτωση, σαφώς διαφοροποιούμενη όλων των χωρών της ηπείρου μας λόγω της ύστερης εισόδου της στη διαδικασία της δημογραφικής μετάβασης (A. Gjonca, 2000). Εν κατακλείδι, η σχετική τάση ομοιογενοποίησης του βαλκανικού χώρου οφείλεται βασικά στην υποχώρηση της γονιμότητας στις χώρες εκείνες που διακρίνονταν από τον ιδιαίτερα υψηλό μέσο αριθμό παιδιών/γυναίκα. Οι σημαντικές διαφορές που καταγράφονται πριν σαράντα περίπου χρόνια τείνουν να εκλείψουν με τις γενεές που γεννήθηκαν γύρω στο 1960 και ολοκληρώνουν τη γονιμότητά τους στην πρώτη περίοδο που έπεται της αποσύνθεσης του ευρύτερου γεωπολιτικού χώρου της ανατολικής Ευρώπης.

ε) Την ιδιαιτερότητα της νοτιο-ανατολικής Ευρώπης όσον αφορά τη γαμηλιότητα, γαμηλιότητα που παραμένει μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980 σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα –συρρικνωμένα ποσοστά αγάμων και πρώιμη γαμηλιότητα (J.P. Sardon, 1986 και 1991· J.Y. Raulot, E. Brown, Demonet, 1991· J.L. Rallu, A. Blum, 1993· J.C. Haskey, 1993· J. Rychtarikova, 1993· N. Botev, 1990)– αντικατοπτρίζοντας τόσο την εντονότερη γαμηλιότητα των γενεών όσο και τις χαμηλές ηλικίες στη σύναψη του πρώτου γάμου για τα οποία διεκρίνετο η ανατολική Ευρώπη από τις αρχές ήδη του αιώνα μας (Πίνακες 8 και 9). Οι βαλκανικές χώρες διατή-

Διάγραμμα 3: *Συνθετικός δείκτης γονιμότητας (παιδιά/γυναίκα)*
Figure 3: *Indicateur conjoncturel de fécondité - ICF*

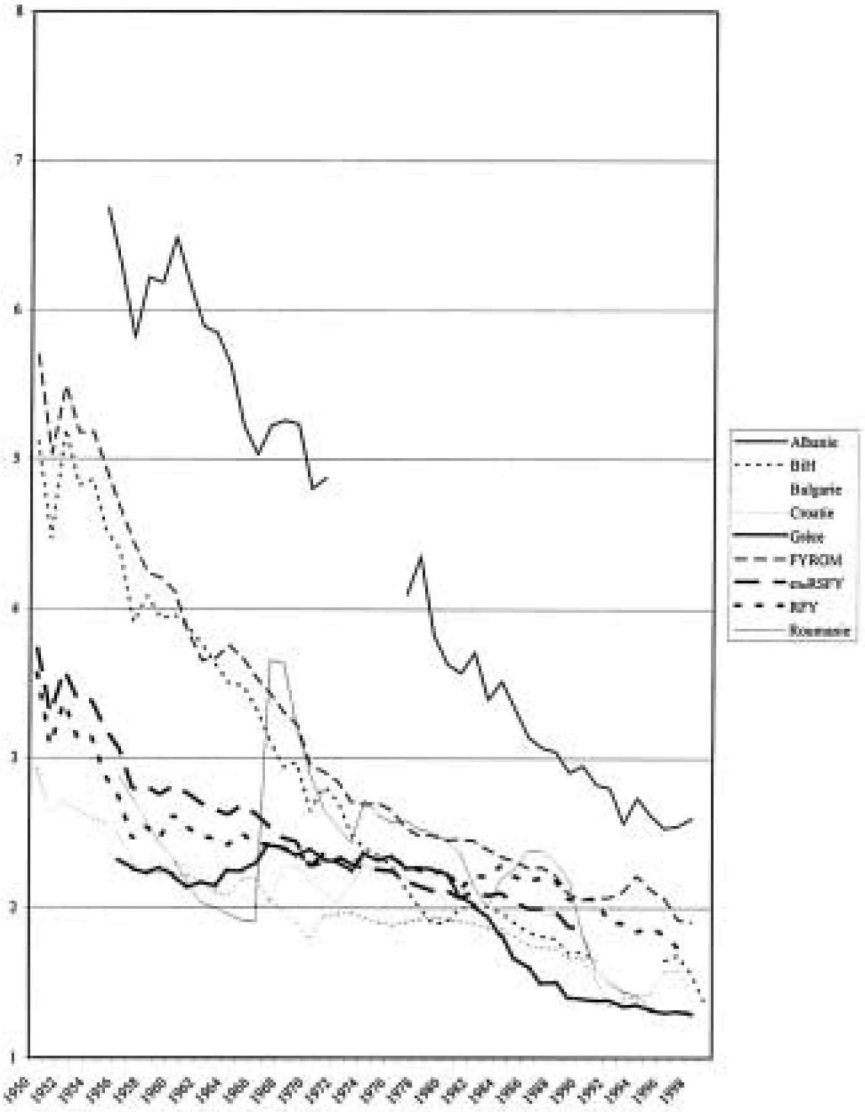

Πηγή/Source: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,ΤΜΧΠΑ/ Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων-ΕΔΚΑ/Univ. de Thessalie, Laboratoire Analyses Demographiques et Sociales-LDSA, op.cit..

ρησαν έτσι και στην πρώτη μεταπολεμική τεσσαρακονταετία τα βασικά στοιχεία που σε αδρές γραμμές τις διαφοροποιούσαν ήδη από τις αρχές του αιώνα μας από τη βόρεια και δυτική Ευρώπη, την πρώιμη δηλαδή και έντονη γαμηλιότητά τους (Eastern European pattern κατά τον J. Hajnal, 1965). Οι έγγαμες συμβιώσεις κυριαρχούν παντού με αποτέλεσμα την ύπαρξη ενός και μόνον κυρίαρχου μοντέλου οικογένειας, σε αντίθεση με τη βόρεια και δυτική Ευρώπη που χαρακτηρίζεται πλέον από την πολυμορφία.

Πίνακας 8: *Συνθετικοί δείκτες γαμηλιότητας (πρώτοι γάμοι γυναικών) στις βαλκανικές χώρες*
Tableau 8: *Indicateurs conjoncturels de primonuptialité féminine dans les pays balkaniques*

Χώρες-Pays	1980	1985	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Αλβανία-Albanie	787	823	819	-	-	-	-	-	-	-	-	
Βοσνία-Bosnie	930	930	930	-	-	-	-	-	-	720	790	750
Βουλγαρία- Bulgarie	983	906	850	866	700	660	612	576	546	527	512	530
Κροατία-Croatie	790	770	720	700	540	560	580	613	630	710	700	710
πΓΔΜ - FYROM	850	850	810	820	-	-	-	-	982	860	844	827
Ρουμανία-Roumanie	1030	881		916	870	860	789	735	728	706	686	674
Σλοβενία-Slovenie	790	647	-	510	-	550	550	509	503	469	465	471
ΟΔΓιουγκοσλαβίας-RFY	821	800		777	750	780	760	724	719	680	-	
Ελλάδα-Grèce	866	833	769	725	798	581	745	6764	754	525	699	638
Ευρ.Ένωση-UE*	-	-	-	650	610	610	590	570	550	540	530	530

* 15 χώρες-μέλη (Europe de quinze)
Πηγές/Sources: ΤΜΧΠΑ-ΕΔΚΑ, C. De Gubert-Lantoine-A. Monnier, A. Monnier, Eurostat, Conseil de l'Europe, op.cit..

στ) Την ελεγχόμενη και περιορισμένη κινητικότητα των πληθυσμών (εξωτερική μετανάστευση). Η πρώην ανατολική Ευρώπη –με μόνη εξαίρεση τη Γιουγκοσλαβία στα Βαλκάνια (SOPEMI, 1974-2000· D. Cicovic, R. Stevanovic, 2000)– ήταν μέχρι τα τέλη του 1980 μια ευρύτατη περιοχή που εχαρακτηρίζετο, σε αντίθεση με τις έντονες μετακινήσεις στο εσωτερικό της καθεμιάς από τις χώρες που την αποτελούσαν, από ελεγχόμενες και περιορισμένης έντασης εξωτερικές μεταναστεύσεις (B. Kotzamanis, 2000· V.-E. Misja, 2000· J. Kaltcev, 2000· E. Dimitrieva, V. Janeska, B. Hinic, 2000· D. Cicovic, R. Stevanovic, 2000· V. Teodorescu, 2000). Οι πρόσφατες αλλαγές και το επάγωγο άνοιγμα των συνόρων οδήγησαν αρχικά στην ανάπτυξη σεναρίων και συγκρατημένων φόβων (J.C. Chesnais, 1991· SOPEMI, 1991-1995· Conseil de l'Europe, 1992 και 1993) στις όμορες

Πίνακας 9: *Μέση ηλικία στον πρώτο γάμο σε έτη στις βαλκανικές χώρες (γυναίκες)*
Tableau 9: *Age moyen au premier mariage en années dans les pays balkaniques (femmes)*

Χώρες-Pays	1980	1985	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Αλβανία-Albanie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Βοσνία-Bosnie	22,0	22,4	-	23,3	-	-	-	-	-	-	-	
Βουλγαρία- Bulgarie	21,2	21,4	21,5	21,4	21,5	21,6	21,9	22,3	22,6	22,9	23,1	
Κροατία-Croatie	22,1	22,4	23,0	23,1	23,2	23,6	23,7	23,9	24,3	24,3	24,8	
πΓΔΜ - FYROM	22,2	22,4	22,8	22,8	-	-	-	-	-	-	-	
Ρουμανία-Roumanie	21,5	22,1	22,2	22,1	22,0	22,1	22,3	22,5	22,8	22,9	23,0	
Σλοβενία-Slovenie	22,3	21,3	23,5	23,8	24,0	24,2	24,7	24,9	25,2	25,4	25,6	
ΟΔΓιουγκοσλαβίας-RFY	22,5	22,8	23,1	23,4	23,6	23,6	23,8	23,6	23,9	24,1	-	
Ελλάδα-Grèce	23,3	23,7	24,3	24,6	24,9	25,2	25,3	25,6	25,7	26,0	26,2	
Ευρ.Ένωση-UE*	23,3	24,5	-	25,3	25,6	25,8	26,0	26,3	26,5	26,8	-	

* 15 χώρες-μέλη (Europe de quinze)
Πηγές/Sources: ΤΜΧΠΑ-ΕΔΚΑ, op.cit., και C. De Gubert-Lantoine-A. Monnier, A. Monnier, Eurostat, Conseil de l'Europe, op.cit..

δυτικοευρωπαϊκές χώρες για μαζική και μη ελεγχόμενη μετανάστευση προς αυτές.

Μια δωδεκαετία όμως μετά την πτώση του τείχους του Βερολίνου (και δέκα χρόνια μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ), οι πρώτες ανησυχίες έχουν σημαντικά περιορισθεί. Τα προβλεπόμενα από ορισμένους κύματα μη ελεγχόμενης μαζικής μετανάστευσης –αν εξαιρέσουμε φυσικά τα προερχόμενα από την Αλβανία– ουδέποτε παρατηρήθηκαν (J. Malacic, 2000· S. Totev, J. Kalchev, 2000· K. Kostadinova, Daskalovska, K. Nosphalovska, 2000· V. Zlatanova, S. Zlatanov, 2000· A.N. Sokoli, 2000· V.E. Misja, 2000, A. Gjonca, 2000b) και τα ληφθέντα από τις «απειλούμενες» κοινοτικές χώρες μέτρα συνέτειναν ασφαλώς σημαντικά στη μη ανάπτυξη τέτοιων μαζικών μετακινήσεων. Αντιθέτως, άλλες μη αναμενόμενες και μη προβλεπόμενες μετακινήσεις (βλ. πρόσφυγες) αναπτύχθηκαν ταχύτατα (V. Grecic, 2000· N. Raduski, 2000· B. Djurdjev, 2000). Η εκτίμηση του συνόλου των μετακινήσεων της τελευταίας δεκαετίας είναι προβληματική στο βαθμό που τόσο οι πρώην σοσιαλιστικές χώρες των Βαλκανίων όσο και οι χώρες-μέλη της ΕΕ (χώρες υποδοχής) δεν δύνανται να παράσχουν αξιόπιστα στατιστικά δεδομένα: η παράνομη μετανάστευση προς τις δυτικοευρωπαικές χώρες, αν και δεν πήρε τις διαστάσεις φυγής (με εξαίρεση, όπως προαναφέρθηκε, τη μετανάστευση από την Αλβανία), έχει αναπτυχθεί μη δυνάμενη να συλληφθεί στατιστικά (βλέπε ενδεικτικά την ελληνική κατάσταση). Τέλος, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι τα μεταναστευτικά

ρεύματα που αναπτύχθηκαν στην ίδια περίοδο ήταν πολυδιάστατα και δεν ακολούθησαν μόνον το κλασικό σχήμα Βαλκάνια – δυτική Ευρώπη: πολλές βαλκανικές χώρες δέχθηκαν ταυτόχρονα «ξένους» πληθυσμούς: πρόσφυγες, παλιννοστούντες, εθνικές μειονότητες, οικονομικούς μετανάστες από λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές γειτονικών ηπείρων οι οποίοι δεν μπόρεσαν να υλοποιήσουν το πέρασμά τους στη δύση.

Ασφαλώς, οι προκληθείσες από την πρώτη γιουγκοσλαβική κρίση –και δευτερευόντως από την κρίση του Κοσσυφοπεδίου– μετακινήσεις αποτελούν, μαζί με τη μαζική μετανάστευση των Αλβανών της Αλβανίας, τον κύριο όγκο τού μετά το 1990 κύματος εξόδου από τις βαλκανικές πρώην σοσιαλιστικές χώρες. Η Ύπατη Αρμοστεία, βασισμένη σε στοιχεία που έδωσαν οι χώρες υποδοχής, εκτιμά –τέλη του 1996– σε 620.000 τους πολίτες της πρώην Γιουγκοσλαβίας (UNHCR, 2000) που κατέφυγαν σε άλλες –μη βαλκανικές– ευρωπαϊκές χώρες, η πλειοψηφία των οποίων έχουν ήδη (2000) επιστρέψει στη χώρα τους (US Committee for Refugees, country report, 2000). Στους 620.000 αυτούς μετακινηθέντες θα πρέπει να προστεθούν οι πρόσφυγες και οι εκτοπισμένοι στα κράτη που δημιουργήθηκαν από τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας (Πίνακας 10), ως και οι αλβανόφωνοι μετανάστες του Κοσσυφοπεδίου της περιόδου 1991-1997 (εκτιμάται ότι άνω των 200.000 κατοίκων της περιοχής αυτής την εγκατέλειψαν για να καταφύγουν, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, σε χώρες της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης). Το σύνολο των προαναφερθέντων στοιχείων μάς δίδει μια σαφή συνολική εικόνα των κοσμογονικών μετακινήσεων που συντελέσθηκαν στα δυτικά Βαλκάνια στην περίοδο 1991-1997.

Η κρίση του Κοσσυφοπεδίου προκάλεσε το δεύτερο κύμα των μαζικών πληθυσμιακών μετακινήσεων στη νότια βαλκανική. Η Ύπατη Αρμοστεία εκτιμά ότι 350.000 άτομα εγκατέλειψαν στη διάρκεια του 1998 και στο πρώτο τρίμηνο του 1999 την κατοικούμενη από αλβανόφωνους κυρίως επαρχία αυτή της νέας Γιουγκοσλαβίας, ενώ σε αυτούς προσετέθησαν 820.000 μετακινηθέντες στο τρίμηνο των νατοϊκών βομβαρδισμών. Οι επιπτώσεις των μετακινήσεων αυτών στις όμορες χώρες ήταν σημαντικές (462.000 περίπου άτομα κατέφυγαν προσωρινά στην Αλβανία, 228.000 στην πΓΔΜ και 45.000 στο Μαυροβούνιο –UNHCR, 2000–). Οι χώρες της ΕΕ, οι ΗΠΑ και ο Καναδάς δέχθηκαν αντιθέτως περιορισμένο αριθμό προσφύγων (30.000), ενώ 66.000 άτομα κατέφυγαν προσωρινώς σε άλλες χώρες. Η επιστροφή από τις όμορες χώρες του συνόλου σχεδόν των μετακινηθέντων αλβανόφωνων πληθυσμών συντελέσθηκε τάχιστα στο δεύτερο ήμισυ του 1999, των δε καταφυγόντων σε μη όμορες χώρες στη διάρκεια του 2000 (US Committee for Refugees, country report, 2000). Αντιθέτως, η

πολιτική λύση που δόθηκε στο Κοσσυφοπέδιο τον Ιούνιο του 1999 οδήγησε κατά τους αμέσως επόμενους μήνες στη μαζική μετανάστευση του σερβικού πληθυσμού της επαρχίας αυτής (και δευτερευόντως των υπολοίπων μειονοτικών ομάδων) προς την Κεντρική Σερβία και το γειτονικό Μαυροβούνιο, μετανάστευση που συνεχίσθηκε με μειωμένη ένταση μέχρι και τους πρώτους μήνες του 2000. Εκτιμάται έτσι ότι σχεδόν 188.000 άτομα (τα 3/4 σχεδόν των καταγεγραμμένων στην τελευταία απογραφή πληθυσμού –1991– μη αλβανόφωνων κατοίκων) εγκατέλειψαν το Κοσσυφοπέδιο καταφεύγοντας στη Σερβία και στο Μαυροβούνιο (UNHCR-Commisssion for Refugees of the Republic of Serbia, 2000).

Οι οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις των προαναφερθεισών μεταναστεύσεων στη νέα Γιουγκοσλαβία είναι ιδιαίτερα σημαντικές, σε συνδυασμό με την πολιτική της Δύσης (μέχρι τα μέσα του 2001) έναντι της χώρας αυτής. Η ΟΔΓ στη διάρκεια της τρέχουσας δεκαετίας (UNHCR-Commission for Refugees of the Republic of Serbia- Commission for Displaced Persons on the Republic of Montenegro, 1996, και UNHCR-Commisssion for Refugees of the Republic of Serbia, 2000) υποχρεώθηκε να δεχθεί σχεδόν 700.000 Σέρβους κυρίως πρόσφυγες από τις νέες όμορές της χώρες (Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Κροατία και Κοσσυφοπέδιο). Στην απογραφή του 1996 (απογραφή προσφύγων και άλλων θιγέντων από τον πόλεμο ατόμων) καταμετρήθηκαν 646.000 άτομα (το 6,3% του πληθυσμού της Σερβίας και το 4,5% του Μαυροβουνίου). Οι πλέον πρόσφατες εκτιμήσεις (μέσα 2000) δίδουν 480.000 πρόσφυγες και 180.000 εκτοπισμένα άτομα. Αν λάβουμε υπόψη την παρούσα κρίσιμη οικονομική κατάσταση της ΟΔΓ –ως και τις μεσοπρόθεσμες οικονομικές προοπτικές της χώρας αυτής–, βλέπουμε ότι οι μετακινηθέντες πληθυσμοί αποτελούν δυνάμει ένα μεταναστευτικό απόθεμα ιδιαίτερα σημαντικό σε περίπτωση χαλάρωσης αφενός μεν των προληπτικών μέτρων που έχουν λάβει οι χώρες-μέλη της ΕΕ για τον περιορισμό της εισόδου των οικονομικών μεταναστών από την πρώην ανατολική Ευρώπη, αφετέρου δε της απομόνωσης της νέας Γιουγκοσλαβίας.

Εκ των προαναφερθέντων συνάγεται ότι η κατάρρευση των επικρατούντων καθεστώτων, η άρση των διαχωριστικών συνόρων και οι συγκρούσεις στη δυτική βαλκανική οδήγησαν σε μια τεράστια κινητικότητα στη ΝΑ Ευρώπη (εκτιμάται ότι στην τελευταία δεκαετία μετακινήθηκε από τις προαναφερθείσες χώρες ο ίδιος σχεδόν αριθμός ατόμων με αυτόν που τις εγκατέλειψε στη διάρκεια της προηγούμενης τεσσαρακονταπενταετίας). Οι περισσότερες από τις βαλκανικές χώρες είχαν σαφώς αρνητικά

Πίνακας 10: *Πρόσφυγες και μετακινούμενοι πληθυσμοί στα Βαλκάνια κατά την Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους πρόσφυγες (1998)*

Tableau 10: *Personnes concernées par les activités du Haut Commissariat des Nations Unies pour les Refugiés (UN/HCR) dans les Balkans (1998)*

Χώρες-Pays	Πρόσφυγες (1)	Ζητούντες άσυλο (2)	Επαναπατρισθέντες πρόσφυγες (3)	Εκτοπισμένοι πληθυσμοί (4)	Εκτοπισμένοι και επαναπατρισθέντες (5)	Άλλοι (6)	Σύνολο	Πληθυσμός (1/1/1998, .000)
Αλβανία-Albanie	22.300	-	-	-		-	22.300	3,354
Βοσνία-Bosnie	40.000	-	242.400	836.400	87.900	-	1.206.700	3,695
Κροατία-Croatie	29.000	-	41.100	71.700	42.700	320	184.820	4,537
πΓΔΜ - FYROM	1.700	-	-	-	-	-	1.700	2,002
Σλοβενία-Slovenie	3.500	330				12.100	15.930	1,985
ΟΔΓ- RFY	502.000	6.000	1.900	225.000	110.000	-	844.900	10,614
Σύνολο/Total	598.500	6.330	285.400	1.133.100	240.600	12.420	2.276.350	

(1) Άτομα που έχουν αποκτήσει την προσφυγική ιδιότητα βάσει των υπαρχουσών διεθνών συμβάσεων, άτομα που έχουν ζητήσει προσωρινά προστασία και άτομα που εντάσσονται στα ανθρωπιστικά προγράμματα της Ύπατης Αρμοστείας –Persons recognised as refugees under the 1951 Convention, the 1969 OAU Convention, in accordance with the UNHCR Statute, persons granted as Humanitarian or comparable status and those granted temporary protection

(2) Άτομα των οποίων η αίτηση για απόκτηση της προσφυγικής ιδιότητας είναι υπό εξέταση και άτομα που έχουν καταγραφεί ως αιτούντα άσυλο– Persons whose application for refugee status is pending in the asylum procedure or who are otherwise registered as asylum-seekers

(3) Πρόσφυγες που έχουν επιστρέψει στον τόπο καταγωγής τους τα τελευταία δύο χρόνια -Refugees who have returned to their place of origine during the past two years

(4) Άτομα που έχουν μετακινηθεί στο εσωτερικό της χώρας τους και για τα οποία η Ύπατη Αρμοστεία έχει παρατείνει την προστασία τους μετά απο αίτημα των Ηνωμένων Εθνών– Persons who are displaced within their country and to whom UNHCR extends protection and/or assistance in pursuance to a special request by a competent organ of the UN

(5) Άτομα που έχουν μετακινηθεί στο εσωτερικό της χώρας τους και έχουν επιστρέψει στον προηγούμενο τόπο κατοικίας τους στη διάρκεια των δύο προηγούμενων ετών –IDPs who have returned to their place of origin during the past two years

(6) Άλλες ομάδες που καλύπτονται από την Ύπατη Αρμοστεία –Other groups of concern to UNHCR

Πηγή/Source: UNHCR, 1999.

μεταναστευτικά ισοζύγια (ιδιαίτερα η Ρουμανία και η Αλβανία – η τελευταία απώλεσε ήδη σχεδόν το 1/3 του εργατικού της δυναμικού). Ταυτόχρονα, οφείλουμε να υπενθυμίσουμε την ύπαρξη ακόμη ισχυρών μεταναστευτικών πιέσεων και δυναμικού: οι εθνικές μειονότητες που βρίσκονται εκτός των συνόρων της «μητέρας-πατρίδας» αποτελούν αναμφισβήτητα σε κάθε κρίση ένα σημαντικό απόθεμα (ουγγρική στη Ρουμανία και την Βοϊβοντίνα, αλβανική στη νέα Γιουγκοσλαβία και την ΠΓΔΜ, τουρκική στη Βουλγαρία– για να περιορισθούμε στις πολυπληθέστερες εξ αυτών), ενώ παράλληλα η οικονομική κρίση που συνταράσσει τις περισσότερες από τις χώρες αυτές αποτελεί αναμφισβήτητο παράγοντα αστάθειας και αβεβαιότητας που δύναται να πυροδοτήσει στο άμεσο μέλλον νέες μεταναστεύσεις. Γεγονός πάντως παραμένει αφενός μεν ότι οι αρχικοί φόβοι για μαζική και μη ελεγχόμενη φυγή προς τη Δύση (με μόνη εξαίρεση την ολιγοπληθή Αλβανία) δεν επιβεβαιώθηκαν μέχρι σήμερα, αφετέρου δε ότι σημαντικά τμήματα του πληθυσμού των περισσοτέρων χωρών αποτελούν δυνάμει μεταναστευτικά αποθέματα τα οποία δύναται να ενεργοποιηθούν τάχιστα.

Κλείνοντας το κεφάλαιο αυτό, οφείλουμε παράλληλα να επισημάνουμε: α) τα όρια των συγκριτικών αναλύσεων, όταν οι ανομοιογενείς δημογραφικές συμπεριφορές συγκαλύπτονται συχνότατα –βλέπε ενδεικτικά το παράδειγμα της πρώην ενωμένης Γιουγκοσλαβίας, ή ακόμη και της νέας Γιουγκοσλαβίας– από τους μέσους εθνικούς όρους (ενώ παράλληλα τα δημογραφικά σύνορα τέμνουν τα εθνικά),[2] και β) την ανάδειξη πρόσφατα εξαιρετικών ιστορικών συγκυριών, όπου η μεταβλητή «πληθυσμός» αναδεικνύεται ως κυρίαρχη (βλ., ενδεικτικά, Κοσσυφοπέδιο και μετέπειτα πΓΔΜ). Στα πλαίσια αυτά, οι διαφοροποιημένοι ρυθμοί πληθυσμιακής αύξησης και το αυξανόμενο διαχρονικά ειδικό βάρος του αλβανικού πληθυσμού (βλ. τη χωρική συγκέντρωση των Αλβανών της ΟΔΓ και της πΓΔΜ σε όμορες με τη «μητέρα-πατρίδα» περιοχές) αποτελούν διαπραγματευτικό πλεονέκτημα και ισχυρότατο επιχείρημα στα χέρια των ομάδων εκείνων που, έχοντας υιοθετήσει αλυτρωτικές θέσεις, πιέζουν για την αποδοχή του σεβασμού της αρχής της αυτοδιάθεσης, στοχεύοντας μεσοπρόθεσμα στον επανασχεδιασμό των συνόρων στο νοτιοδυτικό τμήμα των Βαλκανίων. Το διακύβευμα είναι σημαντικό και οι αντιδράσεις της μειοψηφούσας εθνότη-

2. Βλέπε, αναλυτικότερα, J. Decroly et al. 1991· J. Decroly, 1998· Cl. Grasland, 1990 και 1991, ως και C. Grasland, V. Rey, 1992· *Revue Belge de Geographie*, no 122, 1998.

τας στα πλαίσια της πΓΔΜ[3] δύνανται να οδηγήσουν σε ένα φαύλο κύκλο βίας, που απειλεί να αποσταθεροποιήσει την όλη περιοχή.

Έτσι, όλως περιέργως, στα τέλη της χιλιετίας μας, οι αριθμοί αποκτούν απρόσμενη δύναμη και χρησιμοποιούνται ως ισχυρότατο επιχείρημα στα πλαίσια στρατηγικών υλοποίησης αλυτρωτικών στόχων. Η ανάδυση όμως των δημογραφικών συνιστωσών ως κυρίαρχων με τη συνακόλουθη επικράτηση της λογικής του «πλήθους» απειλεί να δυναμιτίσει μεσοπρόθεσμα τη νοτιοανατολική Ευρώπη. Οι βαλκανικές χώρες, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, δεν είναι εθνολογικά ομοιογενείς. Η χρησιμοποίηση επιλεκτικά γεωγραφικών κλιμάκων αναφοράς αναδεικνύει (ή, αντιθέτως, αποκρύπτει) την ύπαρξη μη ενσωματωμένων μειονοτικών πόλων με ισχυρές χωρικές συγκεντρώσεις, και το αίτημα για αυτονομία (ή ακόμη και αυτό του δικαιώματος αυτοδιάθεσης) κερδίζει συνεχώς έδαφος. Λαμβάνοντας υπόψη τα διακυβευόμενα στην περιοχή διεθνή συμφέροντα, το κοντινό και απώτερο βαλκανικό παρελθόν, τις ιδιάζουσες συνθήκες κάτω από τις οποίες συντελείται η μετάβαση στην οικονομία της αγοράς και τη σχετική αδυναμία παρέμβασης των διεθνών οργανισμών, η βαλκανική χερσόνησος τείνει να εισέλθει σε μακρά περίοδο αποσταθεροποίησης και κρίσης, συμπαρασύροντας ακόμη και χώρες, όπως η Ελλάδα, οι οποίες στη διάρκεια της τελευταίας πεντηκονταετίας ακολούθησαν ριζικά διαφορετικές διαδρομές.

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΡΟΒΟΛΕΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ: Η ΔΥΣΚΟΛΙΑ ΠΡΟΒΛΕΨΗΣ ΤΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΩΝ ΕΞΕΛΙΞΕΩΝ

Οι δημογραφικές προβολές για τον μικρό μέσο χρόνο στη συγκεκριμένη περίπτωση παρουσιάζουν ιδιαίτερη δυσκολία. Η δυσκολία αυτή δεν αποτρέπει φυσικά τις στατιστικές υπηρεσίες των βαλκανικών χωρών να προχωρούν σε παρουσίαση σεναρίων για τις μελλοντικές πληθυσμιακές εξελί-

3. Η κεντρική κυβέρνηση της νέας Γιουγκοσλαβίας βρισκόταν ήδη στην πριν τη διάλυση εικοσαετία ενώπιον σημαντικών δυσκολιών στη χάραξη της όποιας πολιτικής έναντι του Κοσσυφοπεδίου. Πώς είναι δυνατόν, π.χ., να χαραχθεί μια δημογραφική πολιτική σε ομοσπονδιακό επίπεδο, εφαρμόσιμη ταυτόχρονα σε πληθυσμούς που θεωρείται ότι είναι «υπέρμετρα» γόνιμοι και σε πληθυσμούς οι οποίοι χαρακτηρίζονται από έντονη «υπογεννητικότητα»; πώς ήταν δυνατόν να επιτευχθεί μια προσφορότερη γεωγραφική κατανομή του πληθυσμού όταν στο Κοσσυφοπέδιο το κατά κεφαλήν εθνικό προϊόν ήταν τέσσερις έως πέντε φορές χαμηλότερο από αυτό της Βοϊβοντίνας, ενώ η πληθυσμιακή του πυκνότητα είναι υπερδιπλάσια; Η κυβέρνηση της πΓΔΜ βρίσκεται την τελευταία δεκαετία ενώπιον των ίδιων προβλημάτων στη χάραξη μιας ενιαίας δημογραφικής πολιτικής στη χώρα αυτή.

ξεις στον ορίζοντα του 2050 (όπως συνήθως ζητείται από την EUROSTAT), όπως δεν αποτρέπει και μεγάλους διεθνείς οργανισμούς (UN – Population Division, OCDE, World Bank, US Bureau of Census, π.χ.) να παρουσιάζουν δημογραφικές προβολές για τις χώρες αυτές στα πλαίσια των τρεχόντων προγραμμάτων για το σύνολο των χωρών του πλανήτη μας.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το εγχείρημα παρουσιάζει σημαντικές δυσκολίες στο βαθμό που η διατύπωση των υποθέσεων για τη μελλοντική εξέλιξη των συνιστωσών της δημογραφικής μεταβολής είναι άκρως προβληματική. Η εκτίμηση των μελλοντικών μεταβολών της συνιστώσας «εξωτερική μετανάστευση» παρουσιάζει τις μεγαλύτερες δυσκολίες. Θα μπορούσαμε ασφαλώς να επιχειρήσουμε προβολές με κλειστό πληθυσμό (με βάση υποθέσεις για τη θνησιμότητα και τη γονιμότητα μόνο). Στην αβεβαιότητα όμως για τα μελλοντικά μεταναστευτικά ρεύματα στις χώρες της ΝΑ Ευρώπης προστίθεται και η σχετική αβεβαιότητα για τις εξελίξεις της γονιμότητας και, δευτερευόντως, της θνησιμότητας. Το ερώτημα που τίθεται βασικά για τις περισσότερες από τις βαλκανικές χώρες (με εξαίρεση την Ελλάδα) είναι η πρόβλεψη για το βάθος και τη διάρκεια της κρίσης και των επιπτώσεών της –άμεσων και έμμεσων– στη θνησιμότητα και την αναπαραγωγή.

Η πρόβλεψη αυτή δεν είναι προφανής. Η γονιμότητα (συνθετικοί δείκτες) έχει φτάσει σε ιδιαίτερα χαμηλά επίπεδα το 1998 (έτος για το οποίο διαθέτουμε στοιχεία για όλες τις χώρες της περιοχής) στη Βουλγαρία, τη Ρουμανία και τη Σλοβενία. Το βασικό ερώτημα που τίθεται για την επόμενη δεκαετία είναι αν θα σταθεροποιηθεί γύρω από το 1,2 παιδιά ανά γυναίκα ή θα πέσει προσωρινά (και για πόσα έτη) κάτω από το όριο του ενός παιδιού, όπως στην πρώην Α. Γερμανία. Αντιθέτως, ο συνθετικός δείκτης έχει σαφώς σημαντικά περιθώρια υποχώρησης στις τέσσερις άλλες βαλκανικές χώρες (Κροατία, πΓΔΜ, νέα Γιουγκοσλαβία και Αλβανία). Με ποιους όμως ρυθμούς θα μεταβληθεί στο μικρό-μέσο χρόνο;

Όσον αφορά τη θνησιμότητα, η ανάκαμψη του μέσου όρου ζωής εξαρτάται κυρίως από τη βελτίωση των κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών και την προσαρμογή των συστημάτων υγείας στο νέο οικονομικό περιβάλλον και δευτερευόντως από την έξωθεν βοήθεια (και, στη δυτική βαλκανική, από την τιθάσευση των τάσεων για βίαιες συγκρούσεις). Με ποιους ρυθμούς όμως θα συντελεσθεί η προσαρμογή των συστημάτων υγείας στο νέο περιβάλλον και κατά πόσο οι συγκρούσεις είναι δυνατό να αποφευχθούν στο κοντινό μέλλον;

Οι προβολές της Διεύθυνσης Πληθυσμού των Ηνωμένων Εθνών (UN, 1999) που χρησιμοποιήσαμε μας επιτρέπουν να έχουμε μια αδρή μόνον

εικόνα των μελλοντικών δημογραφικών εξελίξεων. Λαμβάνοντας ως βάση το μεσαίο από τα τρία σενάρια για καθεμιά από τις χώρες της περιοχής, θα συνοψίσουμε τα πρώτα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν για την επόμενη πεντηκονταετία και εν συνεχεία θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας στη σχέση ανάμεσα στις αναμενόμενες δημογραφικές δομές και στις μεταναστευτικές πιέσεις από τις χώρες αυτές, στο βαθμό που το θέμα αυτό ενδιαφέρει άμεσα τη χώρα μας.

Με βάση τα σενάρια των Ηνωμένων Εθνών (Πίνακας 11), ο πληθυσμός του πλανήτη μας (6,05 δις το 2000) θα αυξηθεί κατά 1,8 δις στην επόμενη εικοσιπενταετία και κατά 1 ακόμη δις ανάμεσα στο 2025 και 2050 (8,9 δις). Ο πληθυσμός της Ευρώπης (729 εκατομ. το 2000) θα μειωθεί κατά 27 εκατομ. στην πρώτη εικοσιπενταετία (-3,5‰) και κατά 75 εκατομ. στη δεύτερη (-10,6‰), ενώ αυτός των βαλκανικών χωρών κατά 3 και 8 εκατομ., αντίστοιχα (-5,0 και -12,0 ‰). Οι μεταβολές αυτές θα οδηγήσουν σαφώς σε μείωση του ειδικού βάρους του πληθυσμού της γηραιάς ηπείρου μας, ο οποίος από το 12% του παγκόσμιου πληθυσμού σήμερα (2000) θα συρρικνωθεί στο 7% μια πεντηκονταετία αργότερα. Αντίστοιχη μείωση αναμένεται να έχει και η συμμετοχή του πληθυσμού των βαλκανικών χωρών στον παγκόσμιο πληθυσμό (από 11,1‰ το 2000 στο 6,0‰ το 2050), ενώ το ειδικό του βάρος στον ευρωπαϊκό πληθυσμό θα μειωθεί ελαφρώς (από 9,2% το 2000 στο 9,0% το 2050). Φυσικά, στο εσωτερικό των Βαλκανίων, οι αναμενόμενες πληθυσμιακές μεταβολές ανά χώρα διαφέρουν σημαντικά: ενώ στην πρώτη εικοσιπενταετία του αιώνα μας ο πληθυσμός των βαλκανικών χωρών αναμένεται να μειωθεί κατά 5%, ο πληθυσμός της Ελλάδας, της Ρουμανίας, της Κροατίας, της Σλοβενίας και της Βουλγαρίας αναμένεται να μειωθεί από 6% έως 15%. Ο πληθυσμός της νέας Γιουγκοσλαβίας θα παραμείνει κατά το μάλλον ή ήττον σταθερός (+2%) λόγω του δημογραφικού δυναμισμού του Κοσσυφοπεδίου, ενώ αντιθέτως της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, της πΓΔΜ και της Αλβανίας θα αυξηθεί κατά 9,11% και 23%, αντίστοιχα. Οι ρυθμοί μεταβολής στη διάρκεια της επόμενης εικοσιπενταετίας δεν θα ανατραπούν, με αποτέλεσμα, μια πεντηκονταετία αργότερα (2050), ο πληθυσμός της χώρας μας να αποτελεί το 14,6% του πληθυσμού των Βαλκανίων, της Ρουμανίας το 29,0% και της Αλβανίας το 7,7% (15,8%, 33,1% και 4,6%, αντίστοιχα, το 2000).

Οι δημογραφικές δομές εκείνων των βαλκανικών χωρών που βρίσκονται στη φάση της μετάβασης προς την οικονομία της αγοράς, σε συνδυασμό με τις αναμενόμενες μεταβολές της θνησιμότητας, γονιμότητας και μετανάστευσης και τις υιοθετούμενες οικονομικές πολιτικές για τις δύο επόμενες δεκαετίες, θα προσδιορίσουν σε σημαντικό βαθμό την ένταση των

Πίνακας 11: *Η έξέλιξη των πληθυσμιακών μεγεθών στον πλανήτη μας, στην Ευρώπη και στα Βαλκάνια*
Tableau 11: *Données de base sur l'évolution de la population mondiale, européenne, balkanique (1995-2050)*

ΠΛΑΝΗΤΗΣ-ΕΥΡΩΠΗ- ΒΑΛΚΑΝΙΑ-Terre-Europe-Balkans	Έτη-Années						
	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025
Συνολικός πληθυσμός πλανήτη-Population totale- Terre (.000.000)	5.666,4	6.055,0	6.429,4	6.794,8	7.154,4	7.501,5	7.823,7
Συνολικός πληθυσμός Ευρώπη-Population totale - Europe (εκατομ.-millions)	727,9	728,9	727,4	724,2	719,3	711,9	702,4
Συνολικός πληθυσμός-Βαλκάνια/ Population totale-Balkans (εκατομ.-millions)	67,3	67,4	67,2	66,8	66,1	65,2	64,1
(%) Ευρώπη/ Πλανήτης-Europe/ Terre	12,8	12,0	11,3	10,7	10,1	9,5	9,0
(%) Βαλκάνια/ Ευρώπη-Balkans/Europe	9,2	9,2	9,2	9,2	9,2	9,2	9,1
(%ο) Βαλκάνια/ Πλανήτης-Balkans/ Terre	11,9	11,1	10, 5	9,8	9,2	8,7	8,2
	2030	2040	2050				
Συνολικός πληθυσμός πλανήτη -Population totale- Terre (.000.000)	8.112,0	8.576,5	8.909,1				
Συνολικός πληθυσμός Ευρώπη-Population totale - Europe (εκατομ.-millions)	691,0	662,5	627,7				
Συνολικός Πληθυσμός-Βαλκάνια/ Population totale-Balkans (εκατομ.-millions)	62,9	60,0	56,4				
(%) Ευρώπη/ Πλανήτης-Europe/ Terre	8,5	7,7	7,0				
(%) Βαλκάνια/ Ευρώπη-Balkans/Europe	9,1	9,0	9,0				
(%) Βαλκάνια/ Πλανήτης-Balkans/ Terre	7,7	7,0	6,3				

Πηγή/Source: United Nations, 1999.

μεταναστευτικών ροών που θα κατευθυνθούν κυρίως προς τις όμορες κοινοτικές χώρες (Ελλάδα, Ιταλία, Αυστρία και Γερμανία). Οι πολιτικές που θα ακολουθηθούν δε –ως και οι συνέπειές τους στη δημιουργία νέων μεταναστευτικών αποθεμάτων– δεν είναι δυνατόν να προβλεφθούν. Όποιες

όμως και αν είναι αυτές, θα έχουν επιπτώσεις σε πληθυσμούς, των οποίων γνωρίζουμε μεν το μέγεθος και τα δομικά χαρακτηριστικά, τη δε εξέλιξή τους δυνάμεθα να προβλέψουμε σε αδρές γραμμές για την επόμενη περίοδο. Ειδικότερα (βλ. Πίνακα 12):

α) Η Αλβανία και η πΓΔΜ, χώρες με ιδιαίτερα νεανικούς πληθυσμούς το 1995 (οι κάτω των 15 ετών αποτελούν το 31% και 25% του συνολικού πληθυσμού, οι δε 0-24 ετών το 50% και 41%, αντίστοιχα), βρίσκονται σε εξαιρετικά δύσκολη θέση. Το 2025, τα άτομα ηλικίας 0-14 και 15-24 ετών στην Αλβανία θα αποτελούν ακόμη το 22% και 14%, στη δε πΓΔΜ το 19% και 14%, αντίστοιχα, οι δε <25 ετών το 36% και 33%, αντίστοιχα. Η αγορά εργασίας στις δύο αυτές χώρες θα παραμείνει εκρηκτική και οι μεταναστευτικές πιέσεις ιδιαίτερα έντονες.

β) Στον αντίθετο πόλο βρίσκονται η Σλοβενία και η γειτονική μας Βουλγαρία. Το ποσοστό του νεανικού τους πληθυσμού είναι σχετικά συρρικνωμένο το 1995 (οι <25 ετών αποτελούν το 1/3 του συνολικού τους πληθυσμού το 1995, οι δε <15 ετών μόνον το 18-19%). Μια τριακονταετία αργότερα το ειδικό βάρος των δύο αυτών ομάδων θα μειωθεί έτι περισσότερο: οι κάτω των 25 ετών θα αποτελούν το 22% μόνον (ας υπενθυμήσουμε ότι οι δύο αυτές χώρες αναμένεται να έχουν τις ίδιες δημογραφικές δομές με την Ελλάδα γύρω στο 2025).

Οι τάσεις αυτές διευκολύνουν σημαντικά την αγορά εργασίας στη μεταβατική περίοδο και περιορίζουν σημαντικά, επί ίσοις όροις, τα μεταναστευτικά αποθέματα.

γ) Η Ρουμανία, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη και η ΟΔΓ αποτελούν μια ενδιάμεση ομάδα το 1995: οι κάτω των 25 ετών αποτελούν το 36-37% του συνολικού τους πληθυσμού, οι δε 0-14 ετών το 21-22%. Το 2025, τα ποσοστά αυτά θα περιορισθούν στο 21-30% και 13-18%, αντίστοιχα. Το ειδικό βάρος των νεανικών τους ομάδων περιορίζεται, αλλά παρόλα αυτά βαραίνει ακόμη σημαντικά στην αγορά εργασίας. Η Κροατία δύναται να ενταχθεί στην ομάδα αυτή, διαφοροποιούμενη μερικώς, στο βαθμό που ο νεανικός πληθυσμός της (<25 ετών) το 1995 εγγίζει μεν το 33% του συνόλου (έναντι του 37% των άλλων), αλλά συρρικνώνεται με ιδιαίτερα αργούς ρυθμούς λόγω της αυξημένης σχετικά γεννητικότητας (αποτελώντας ακόμη το 26,5% του συνολικού πληθυσμού το 2025). Από την ομάδα αυτή των χωρών, οι δύο τελευταίες (Βοσνία και ΟΔΓ) βρίσκονται σε δυσμενέστερη σχέση εξαιτίας της καταστροφής της παραγωγικής τους υποδομής και της παρατεταμένης κρίσης που διανύουν, χωρίς ιδιαίτερες προοπτικές ανάκαμψης (βλέπε τεταμένη κατάσταση στο εσωτερικό τους και διεθνή ρευστότητα). Οι μεταναστευτικές πιέσεις επομένως στις χώρες αυτές θα παραμείνουν έντονες.

Πίνακας 12: *Πληθυσμός ανά φύλο και μεγάλες ηλικιακές ομάδες, διάμεση ηλικία και πυκνότητα*
Tableau 12: *Population par sexe, répartition par grands groupes d'âge, âge médiane et densité.*

Αλβανία-Albanie	Έτη-Années						
	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025
Συνολικός πληθυσμός-Population totale (.000)	3177	3113	3212	3347	3501	3663	3820
Άνδρες-Hommes	1627	15921	1639	1705	1780	1858	1933
Γυναίκες-Femmes	1550	15221	1572	1642	1721	1805	1887
Sex ratio (%femmes)	104,9	104,6	104,2	103,8	103,4	102,9	102,5
(%) 0-4	10,8	9,5	8,5	8,0	7,9	7,6	7,3
(%) 5-14	20,5	20,0	18,3	16,3	15,1	14,7	14,4
(%) 0-14	31,3	29,5	26,7	24,4	23,0	22,3	21,7
(%) 15-24	18,4	17,6	17,8	17,6	16,3	14,7	13,8
(%) 15-64	63,1	64,4	66,4	67,8	68,8	68,5	67,3
(%) 65+	5,5	6,1	6,8	7,8	8,2	9,2	11,1
Διάμεση ηλικία- âge médiane	25,2	26,7	28,4	30,0	31,6	33,2	34,8
Πυκνότητα-Densité (ps/Km^2)	110,5	108,3	111,7	116,4	121,9	127,4	132,8
Ελλάδα-Grèce	Έτη-Années						
	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025
Συνολικός πληθυσμός-Population totale (.000)	10489	10645	10649	10554	10378	10141	9863
Άνδρες-Hommes	5167	5238	5234	5184	5095	4978	4842
Γυναίκες-Femmes	53221	5407	5415	5370	5283	5163	5021
Sex ratio (%femmes)	97,1	96,9	96,7	96,5	96,4	96,4	96,4
(%) 0-4	4,9	4,6	4,4	4,3	4,1	3,9	3,8
(%) 5-14	11,9	10,4	9,6	9,1	8,9	8,7	8,4
(%) 0-14	16,8	15,0	14,0	13,4	13,0	12,6	12,2
(%) 15-24	14,8	13,8	11,9	10,5	9,9	9,5	9,3
(%) 15-64	67,3	67,1	66,4	66,4	65,6	64,7	63,4
(%) 65+	15,9	17,9	19,6	20,2	21,4	22,7	24,4
Διάμεση ηλικία- âge médiane	37,7	39,4	41,1	43,0	44,8	46,6	48,3
Πυκνότητα-Densité (ps/Km^2)	79,5	80,6	80,7	80,0	78,6	76,8	74,7
Βουλγαρία-Bulgarie	Έτη-Années						
	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025
Συνολικός πληθυσμός-Population totale (.000)	8499	8225	7984	7753	7526	7282	7023
Άνδρες-Hommes	4160	3999	3861	3735	3616	3491	3362
Γυναίκες-Femmes	4339	4226	4123	4018	3910	3791	3661
Sex ratio (%femmes)	95,9	94,6	93,7	93,0	92,6	92,1	91,8
(%) 0-4	5,1	4,4	4,4	4,3	4,2	3,9	3,8
(%) 5-14	13,2	11,9	9,9	9,1	9,1	9,0	8,6
(%) 0-14	18,4	16,2	14,2	13,4	13,3	12,9	12,4
(%) 15-24	14,9	14,5	13,8	12,4	10,4	9,6	9,7
(%) 15-64	67,1	67,9	69,4	69,7	68,4	67,3	66,5
(%) 65+	14,5	15,9	16,4	16,8	18,4	19,8	21,1
Διάμεση ηλικία- âge médiane	37,5	38,8	39,8	40,9	42,4	44,1	45,9
Πυκνότητα-Densité (ps/Km^2)	76,6	74,1	71,9	69,9	67,8	65,6	63,3

(συνεχίζεται)

(συνέχεια Πίνακα 12)

Ρουμανία-Roumanie	Έτη-Années						
	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025
Συνολικός πληθυσμός-Population totale (.000)	22731	22327	21936	21525	21067	20530	19945
Άνδρες-Hommes	11195	10958	10740	10516	10271	9990	9682
Γυναίκες-Femmes	11536	11369	11196	11009	10796	10540	10263
Sex ratio (%femmes)	97,1	96,4	95,9	95,5	95,1	94,8	94,3
(%) 0-4	5,5	4,5	4,5	4,5	4,4	4,0	3,8
(%) 5-14	15,0	13,3	10,1	9,1	9,2	9,2	8,7
(%) 0-14	20,5	17,7	14,6	13,6	13,6	13,2	12,5
(%) 15-24	16,5	15,9	15,3	13,6	10,3	9,4	9,7
(%) 15-64	67,7	69,0	70,9	71,8	71,0	69,6	68,4
(%) 65+	11,8	13,3	14,6	14,6	15,4	17,2	19,1
Διάμεση ηλικία- âge médiane	33,8	34,9	37,0	39,0	41,0	43,1	45,4
Πυκνότητα-Densité (ps/Km^2)	95,7	94,0	92,4	90,6	88,7	86,4	84,0
ΟΔΓ-RFY	Έτη-Années						
	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025
Συνολικός πληθυσμός-Population totale (.000)	10567	10640	10680	10762	10819	10844	10844
Άνδρες-Hommes	5251	5287	5307	5349	5380	5394	5397
Γυναίκες-Femmes	5316	5353	5373	5413	5439	5449	5447
Sex ratio (%femmes)	98,8	98,8	98,8	98,8	98,9	99,0	99,1
(%) 0-4	6,6	6,2	6,2	6,3	6,2	5,9	5,6
(%) 5-14	15,2	13,8	12,6	12,2	12,3	12,4	12,1
(%) 0-14	21,8	20,0	18,7	18,5	18,5	18,3	17,7
(%) 15-24	14,9	15,2	14,7	13,4	12,3	12,0	12,2
(%) 15-64	66,8	66,7	66,9	67,3	66,5	64,9	64,4
(%) 65+	11,4	13,3	14,3	14,3	15,1	16,8	17,9
Διάμεση ηλικία- âge médiane	34,5	35,6	36,6	37,4	38,3	39,4	40,6
Πυκνότητα-Densité (ps/Km^2)	103,4	104,2	104,6	105,3	105,9	106,1	106,1
Βοσνία-Ερζεγοβίνη–Bosnie-Herzegovine	Έτη-Années						
	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025
Συνολικός πληθυσμός-Population totale (.000)	3415	3972	4233	4330	4377	4372	4324
Άνδρες-Hommes	1689	1965	2095	2142	2166	2163	2137
Γυναίκες-Femmes	1726	2007	2138	2188	2211	2209	2186
Sex ratio (%femmes)	97,9	98,1	97,9	98,0	98,0	97,9	97,9
(%) 0-4	6,0	5,1	5,4	5,4	5,3	5,0	4,6
(%) 5-14	15,9	13,7	10,9	10,4	10,7	10,7	10,4
(%) 0-14	21,9	18,8	16,3	15,8	16,0	15,7	15,1
(%) 15-24	15,1	15,1	15,3	13,3	10,7	10,3	10,8
(%) 15-64	70,3	71,3	71,9	72,0	70,7	68,4	66,1
(%) 65+	7,8	9,9	11,7	12,2	13,3	15,8	18,8
Διάμεση ηλικία- âge médiane	32,5	35,1	37,3	39,3	40,9	42,4	43,8
Πυκνότητα-Densité (ps/Km^2)	66,8	77,7	82,8	84,7	85,6	85,5	84,6

(συνεχίζεται)

(συνέχεια Πίνακα 12)

Κροατία-Croatie	Έτη-Années						
	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025
Συνολικός πληθυσμός-Population totale (.000)	4494	4474	4441	4403	4350	4279	4193
Άνδρες-Hommes	2173	2163	2146	2128	2104	2072	2032
Γυναίκες-Femmes	2321	2311	2295	2275	2246	2207	2161
Sex ratio (%femmes)	93,6	93,6	93,5	93,6	93,7	93,9	94,0
(%) 0-4	5,3	5,3	5,2	5,3	5,3	5,1	4,8
(%) 5-14	13,5	11,8	10,7	10,5	10,6	10,8	10,6
(%) 0-14	18,9	17,1	15,9	15,8	15,9	15,8	15,4
(%) 15-24	13,8	14,1	13,6	12,0	10,8	10,8	11,0
(%) 15-64	68,3	68,1	68,0	67,7	66,6	64,7	63,5
(%) 65+	12,9	14,8	16,1	16,5	17,6	19,5	21,1
Διάμεση ηλικία- âge médiane	37,3	38,8	40,0	40,9	41,7	42,7	43,9
Πυκνότητα-Densité (ps/Km^2)	79,5	79,2	78,6	77,9	77,0	75,7	74,2
Σλοβενία-Slovenie	Έτη-Années						
	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025
Συνολικός πληθυσμός-Population totale (.000)	1990	1986	1974	1951	1916	1872	1818
Άνδρες-Hommes	966	965	959	948	931	909	881
Γυναίκες-Femmes	1024	1021	1015	1003	985	963	937
Sex ratio (%femmes)	94,4	94,5	94,6	94,6	94,5	94,4	94,1
(%) 0-4	5,1	4,6	4,4	4,4	4,3	4,0	3,9
(%) 5-14	13,2	11,3	9,8	9,1	9,0	8,9	8,6
(%) 0-14	18,2	15,9	14,2	13,6	13,3	12,9	12,5
(%) 15-24	14,8	14,6	13,3	11,6	10,0	9,5	9,4
(%) 15-64	69,4	70,3	70,7	70,3	69,1	66,9	65,0
(%) 65+	12,4	13,9	15,1	16,1	17,6	20,1	22,5
Διάμεση ηλικία- âge médiane	36,0	38,1	40,1	41,9	43,6	45,2	47,0
Πυκνότητα-Densité (ps/Km^2)	98,3	98,0	97,4	96,2	94,6	92,4	89,6
π ΓΔΜ-FYROM	Έτη-Années						
	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025
Συνολικός πληθυσμός-Population totale (.000)	1963	2024	2085	2142	2189	2226	2259
Άνδρες-Hommes	983	1011	1040	1068	1092	1111	1129
Γυναίκες-Femmes	981	1013	1045	1074	1097	1115	1130
Sex ratio (%femmes)	100,2	99,8	99,5	99,5	99,5	99,6	99,9
(%) 0-4	7,8	7,5	7,5	7,2	6,7	6,3	6,1
(%) 5-14	16,8	15,4	14,5	14,2	14,1	13,5	12,6
(%) 0-14	24,6	22,9	22,0	21,4	20,7	19,7	18,7
(%) 15-24	16,3	16,2	15,4	14,3	13,7	13,6	13,6
(%) 15-64	66,7	66,9	67,0	66,8	66,7	66,2	65,8
(%) 65+	8,7	10,1	11,1	11,7	12,6	14,0	15,5
Διάμεση ηλικία- âge médiane	30,9	32,2	33,4	34,5	35,8	37,1	38,3
Πυκνότητα-Densité (ps/Km^2)	76,3	78,8	81,1	83,3	85,2	86,5	87,9

Πηγή/Source: United Nations, op.cit..

Εκ των προαναφερθέντων συνάγεται ότι η κατάσταση στην αγορά εργασίας στις βαλκανικές χώρες (όσον αφορά τη δημογραφική συνιστώσα της), λόγω της διαφοροποιημένης δημογραφικής τους μετάβασης (διαφορετικοί χρόνοι εκκίνησης και ρυθμοί μεταβολών της γεννητικότητας και θνησιμότητας) και των μεταπολεμικών συγκυριών διαφέρει σημαντικά. Η δημογραφική συνιστώσα φυσικά δεν είναι καθοριστική και δεν προδιαγράφει ασφαλώς το μέλλον. Οι οικονομικές πολιτικές έχουν καθοριστικό ρόλο. Σε κάθε περίπτωση όμως, και επί ίσοις όροις, οι δημογραφικές αδράνειες και οι επιπτώσεις τους είναι σημαντικές: θα προσδιορίσουν σε μεγάλο βαθμό τα μεταναστευτικά αποθέματα στις βαλκανικές χώρες και ως εκ τούτου και τις μεταναστευτικές πιέσεις στη διάρκεια της επόμενης δεκαετίας.

Φυσικά, μεταναστευτικά αποθέματα και μεταναστευτικές πιέσεις αποτελούν την ικανή αλλά όχι και αναγκαία συνθήκη για την εκδήλωση μεταναστευτικών ρευμάτων. Η ενίσχυση των τιθέμενων στη μετανάστευση εμποδίων από τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, οι αυξημένες δυσκολίες και το κόστος των αδειών εισόδου και η επικρατούσα υψηλή σχετικά ανεργία σε ορισμένες από αυτές αποτελούν ασφαλώς ανασχετικούς για την εκδήλωση μαζικών μεταναστευτικών ρευμάτων παράγοντες. Η λύση όμως βρίσκεται στην ταυτόχρονη αποφυγή νέων κρίσεων παρόμοιων με αυτήν της Γιουγκοσλαβίας και στην ομαλοποίηση της οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης, ήτοι στην ισορροπημένη ανάπτυξη.

Προς το παρόν, είναι ακόμη νωρίς να διακινδυνεύσουμε οποιαδήποτε πρόβλεψη για το απώτερο μέλλον. Ήδη η ανάδειξη εθνικιστικών κινημάτων στα Βαλκάνια και η ύπαρξη μειονοτήτων με διαφοροποιημένες δημογραφικές συμπεριφορές αποτελούν παράγοντες αστάθειας, ανασταλτικούς της πολιτικής ομαλοποίησης στην περιοχή. Η νέα Γιουγκοσλαβία (και δευτερευόντως η πΓΔΜ) διαθέτει στο εσωτερικό μερικών περιοχών (Κοσσυφοπέδιο και Βοϊβοντίνα η πρώτη, στα δυτικά της σύνορα και στην πρωτεύουσά της η δεύτερη) ένα μωσαϊκό εθνικών ομάδων με χαλαρή συνοχή, αποτελεί δε από δημογραφική σκοπιά χαρακτηριστική περίπτωση στα Βαλκάνια και αντικείμενο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος λόγω της έμμεσης γειτνίασης με την Ελλάδα. Η εξέταση των δημογραφικών δεδομένων στις χώρες αυτές καθίσταται ακόμη πιο ενδιαφέρουσα, στο βαθμό που οι σε εθνικό επίπεδο συγκριτικές αναλύσεις (Β. Κοτζαμάνης, 2000) έχουν τα όριά τους: ανομοιογενείς συμπεριφορές καλύπτονται από τους εθνικούς μέσους, ενώ συχνά τα δημογραφικά σύνορα στην περιοχή τέμνουν τα εθνικά. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, οι δημογραφικές συμπεριφορές των εθνικών ομάδων που συνυπάρχουν στα εθνικά σύνορα των νεοσύστατων

κρατών παρουσιάζουν ριζικές διαφορές και οι δημογραφικές προβολές αφήνουν να διαφανεί η ανάδυση ενός νέου δημογραφικού τοπίου σε μερικές δεκαετίες. Προφανώς, η δημογραφία δεν προκαθορίζει και δεν ετεροπροσδιορίζει τις μελλοντικές εξελίξεις. Αποτελεί όμως έναν από τους παράγοντες εκείνους που, υπό ορισμένες συνθήκες, δύνανται να παίξουν καθοριστικό ρόλο σε μια περιοχή όπου το τέλος του ψυχρού πολέμου συνοδεύτηκε από συγκρούσεις και εντάσεις, μη αναμενόμενες από τους αναλυτές λίγα μόλις χρόνια πριν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Berelson B. (ed.), 1974, *Population Policy in Developed Countries*, New-York, The Population Council, 793 σελ.

Blum A., Rallu J.L. (éds),1991, *Démographie européenne: analyse par pays*, J. Libbey, Eurotext, 450 σελ.

Bodrova V., 1972, «La politique démographique dans les républiques populaires d'Europe», *Population*, 6, σ. 1001-1018.

Botev N., 1990, «Nuptiality in the Course of the Demographic Transition: The Experience of the Balkan Countries», *Population Studies*, 44, σ. 107-126.

Calot G., 1992, «La fécondité à Europe. Evolutions passées, perspectives d'avenir. Les actions possibles et leurs efficacité», σ. 65-93, στο EUROSTAT (éd.), *Actes de la Conférence Européenne "Human Resources in Europe of the Dawn of the 21st Century"*, Luxembourg.

Caselli Gr., 1993, «L'évolution à long terme de la mortalité en Europe», σ. 111-164, στο A. Blum, J.L. Rallu (éds), *European Population, Demographic Dynamics*, vol. II, J. Libbey, Eurotext.

Caselli Gr., Egidi V. et al., 1995, *Le triomphe de la médecine. Evolution de la mortalité en Europe depuis le début du siècle*, Paris, Dossiers et Recherches no 45, INED.

Cicovic D., Stevanovic R., 2000, «Mouvements migratoires (interne et internationaux) et répartition spatiale de la population en Yougoslavie», σ. 78-120, στο B. Kotzamanis (éd.), *La démographie des Balkans: mouvements migratoires et répartition spatiale de la population/ Demography of the Balkans: Migration flows and geographical population distribution*, Volos, Presses Universitaires de Thessalie.

Chesnais J.C., 1986, *La transition démographique: étapes, formes, implications économiques*, Paris, PUF-INED, 580 σελ.

Chesnais J.C., 1991, «Les migrations d'Europe de l'Est vers l'Europe de l'Ouest: de l'histoire (1946-1989) à la prospective (1990-2000)», Rapport à la *Conférence de ministres sur les mouvements de personnes en provenance des pays d' Europe centrale et orientale (Vienne, 24-25 janvier 1991)*, Strasbourg, Conseil de l'Europe.

Coale A.J., Watkins S.C. (eds), 1986, *The Decline of Fertility in Europe*, Princeton, Princeton University Press, 484 σελ.

Coleman D., 1992, «European demographic systems of the future: Convergence or diversity?», σ. 137-179, στο EUROSTAT (éd.), *Actes de la Conférence Européenne "Human Resources in Europe of the Dawn of the 21st Century"*, Luxembourg.

Coleman D. (ed.), 1996, *Europe's population in the 1990's*, Oxford, Oxford University Press, 346 σελ.

Conseil de l'Europe, 1982-2000, *Evolution démographique récente dans les états- membres du Conseil de l'Europe*, Strasbourg (annuel).

Conseil de l'Europe, 1992, *De l'Oural vers l'Atlantique: la nouvelle donnée migratoire*, Strasbourg, 266 σελ.

Conseil de l'Europe, 1993, *Aspects politiques et démographiques des flux migratoires en Europe*, Strasbourg, Collection Démographie, Etudes démographiques, no 25, 135 σελ.

De Gubert-Lantoine C., Monnier A., 1990-1997, «La conjoncture démographique: L' Europe et les pays développés d'Outre-mer», *Population*, σ. 4-5.

Decroly J.M., Vanlaer J., Grimmeau J.P., Roelandts M. et Vandermotten C., 1991, *Atlas de la population européenne*, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 172 σελ.

Decroly J.M., 1998, «Le modèle centre-périphérie et les structures démographiques régionales en Europe» (Communication au *Colloque International sur les comportements démographiques en Europe: facteurs de différentiation démographique)*, voir *Revue belge de Géographie, 122*, 4, Fasc. 65b (Les comportements démographiques en Europe: Facteurs de différentiation régionale, Actes du colloque).

Dimitrieva E., Janeska V., Hinic B., 2000, «Les mouvements migratoires et la répartition spatiale de la population dans l'ancienne République Yougoslave de Macédoine, σ. 46-77, στο B. Kotzamanis (éd.), *La démographie des Balkans: mouvements migratoires et répartition spatiale de la population/ Demography of the Balkans: Migration flows and geographical population distribution*, Volos, Presses Universitaires de Thessalie.

Djurdjev B., 2000, Refugee «Problem in FR Yugoslavia», ανακοίνωση στο διεθνές συνέδριο *Les mutations de la décennie 1990 et l'avenir des Balkans*, 10-13 mai 2000, Sarajevo.

Dupaquier J., Bardet P., 1998, *Histoire de la population européenne*, Paris, Fayard, 3ième volume.

EUROSTAT (ed.), 1988-2000, *Statistiques démographiques*, Luxembourg.

Festy P., 1986, «Fécondité et politiques démographiques en Europe de l'Est», σ. 7-51, στο *Politiques de Population, Etudes et Documents*, 3, Louvain-la-Neuve, CIACO.

Festy P., 1991, «La fécondité en Europe de l'Est depuis 1950», *Population*, 3, σ. 479-510.

Frumkin G., 1951, «Population Changes in Europe since 1939», *Bulletin Economique pour l' Europe*, ONU, 1, σ. 11-22.

Golini A., Gesano G., 1981, *Les nouvelles tendances de la mortalité en Europe*, Strasbourg, Conseil de l'Europe, Etudes Démographiques, no 5, 101 σελ.

Gjonca A., 2000a, «The demographic regime of Albania», σ. 14-38, στο B. Kotzamanis (éd.), *La démographie des Balkans: composantes de l'évolution démographique/Demography of the Balkans: Components of demographic evolution*, Volos, Presses Universitaires de Thessalie.

Gjonca A., 2000b, «Albanian emigration in the 1990s, a new era», ανακοίνωση στο διεθνές συνέδριο *Les mutations de la décennie 1990 et l'avenir des Balkans*, 10-13 mai 2000, Sarajevo.

Grasland Cl., 1990, «Systèmes démographiques et systèmes supranationaux: la fécondité européenne de 1952 à 1982», *European Journal of Population*, 6, σ. 163-191.

Grasland Cl., 1991, «Potentiel de population, interaction spatiale et frontières des deux Allemagnes à l'unification», *L'Espace Géographique*, 3 , σ. 243-254.

Grasland Cl., Rey V., 1992, «Systèmes politiques et évolution du mouvement naturel de 294 regions de l'est et de l' Europe de l'Ouest de 1960 à 1985», σ. 31-55, στο M. Roux (coord.), *Nations, Etat et Territoire en Europe de l' est et en URSS*, Paris.

Grecic V., 2000, «Forced migrations in the former Yougoslavia», σ. 595-612, *Studi Emigrazione*, 139 σελ.

Hanjal J., 1965, «European Marriage Patterns», σ. 101-143, στο D. V. Glass et D. E. C. Eversley (eds), *Population in History*, London.

Haskey J.C., 1993, «Formation and dissolution of unions in the defferent countries of Europe», σ. 211-229, στο J.L. Rallu., A.Blum (eds), *European Population, Demographic Dynamics*, vol. II, J. Libbey, Eurotext.

Hecht J., 1986, «Politique de population et action sur la natalité en Europe de l'Est» (1ère partie), σ. 7-52, στο *Politiques de Population*, Etudes et Documents, vol. II, no 4, Louvain-la-Neuve.

Hecht J., Henripin J., Ivanov F., There Cl., 1990, «Politiques de population et action sur la natalité en Europe de l'Est» (2ème partie), σ. 6-87, στο CIACO(éd.), *Politiques de Population*, Etudes et Documents, vol. III, no 1, Louvain-la-Neuve.

Horak M.S., 1985, *Eastern Eueopean National Minorities, 1919-1980*, Littleton-Colorado, Libraries Unlimited, Inc, 275 σελ.

INED, 1982, *Natalité et politiques de population en France et en Europe de l' Est*, Paris, PUF, 283 σελ.

INSEE (éd.), 1946, *Les minorités ethniques en Europe Centrale et Balkanique*, Etudes et Documents, Paris, 102 σελ.

Kaltcev J., 2000, «Migrations internes et internationales de la population en Bulgarie au cours de la deuxième moitié du XXème siècle», σ. 25-45, στο B. Kotzamanis (éd.), *La démographie des Balkans: mouvements migratoires et répartition spatiale de la population/ Demography of the Balkans: Migration flows and geographical population distribution*, Volos, Presses Universitaires de Thessalie.

Kivu M., 1991, «Les politiques démographiques en Roumanie», *Revue Française des Sciences Sociales*, 2, σ. 143-156.

Kostadinova-Daskalovska K., Nosphalovska K., 2000, «Migration in the Republic of Macedonia and spatial distribution of the population in the 1990s», σ. 557-580, *Studi Emigrazione*, 139 σελ.

Kotzamanis B., Parant A., Sardon J.P. (éds.), 1998, *La démographie des Balkans, sources et données démographiques*, Paris, AIDELF, 203.

Kotzamanis B. (éd.), 2000a, *La démographie des Balkans: mouvements migratoires et répartition spatiale de la population/ Demography of the Blakns: Migration flows and geographical population distribution*, Université de Macédoine– Univ. de Thessalie, Laboratoire d'Analyses Démographiques et Sociales/ Réseau DemoBalk, Volos, Presses Universitaires de Thessalie, 213 σελ..

Kotzamanis B. (éd.), 2000b, *La démographie des Balkans: Composantes de l'évolution démographique/ Demography of the Balkns: Components of demographic evolution*, Université de Macédoine– Univ. de Thessalie, Laboratoire d'Analyses Démographiques et Sociales/ Réseau DemoBalk, Volos, Presses Universitaires de Thessalie, 297 σελ.

Kotzamanis B., 2000c, «L'Europe des Balkans, différente et diverse?», σ. 1-13, στο B. Kotzamanis (éd.), *La démographie des Balkans: composantes de l'évolution démographique,* Université de Macédoine– Univ. de Thessalie, Laboratoire d'Analyses Démographiques et Sociales/ Réseau DemoBalk, Volos, Presses Universitaires de Thessalie.

Κοτζαμάνης B., 2000, *Οι δημογραφικές εξελίξεις κατά την μεταπολεμική περίοδο στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης και στην Ελλάδα, μια πρώτη προσέγγιση* (Les évolutions démographiques en Grèce et dans les ex-pays socialistes de l'Europe, une première approche), Αθήνα, ΕΚΚΕ.

Kotzamanis B., Parant A., 2001, *L'Europe des balkans, une Europe differente et diverse,* Communication au colloque sur Populations et Migrations dans les Balkans, Univ. degli Studi di Bari, Facolta di Scienze Politiche, Dipartemento per lo Studio delle Societa Mediterranee-Reseau Demobalk, Bari.

Labbé M., 1995, «Une lecture démographique de la frontière Est-ouest», *Revue d'Etudes comparatives Est-ouest,* 4, σ. 55-74.

Leasure W., 1992, «The historical decline of fertility in Eastern Europe», *European Journal of Population,* 8, σ. 46-75.

Macura M., 1974, «Politiques de population dans les pays socialistes d'Europe», *Population et Famille,* 32, σ. 29-52.

Macura M.M., 1997, «Fertility and Nuptiality Changes in Central and Eastern Europe :1982-1993», Stanovnistvo, 3-4, σ. 11-43.

Malacic J., 2000, «The Balkan migration stream South-East to North-West», σ. 581-593, *Studi Emigrazione,* 139.

Meslé Fr., 1996, «Mortality in Eastern and Western Europe: A Widening Gap», σ. 127-143, στο Coleman D. (ed.), *Europe's Population in the 1990's,* Oxford, Oxford University Press.

Meslé F., Hetrich V., 1997, «Evolution de la mortalité en Europe: la divergence s'accentue entre l'est et l'ouest», σ. 479-507, στο *UIESP, Congres International de la population,* vol. 2, Beijing, Chine.

Misja V. et E., 2000, «Mouvements migratoires et répartition spatiale de la population en Albanie», σ. 1-24, στο B. Kotzamanis (éd.), *La démographie des Balkans: mouvements migratoires et répartition spatiale de la population/ Demography of the Balkans : Migration flows and geographical population distribution,* Volos, Presses Universitaires de Thessalie.

Monnier A., 1991, «L'Europe de l'Est, différente et diverse», *Population,* 3, σ. 443-462.

Monnier A., 1996, «L'impact démographique de la transition dans les pays de l'Europe Centrale et Orientale», *le Courrier des pays de l'Est,* 409, σ. 74-91.

Monnier A., 1998a, «La conjoncture démographique: L'Europe et les pays développées d'outre-mer», *Population,* 5, σ. 995-1026.

Monnier A., 1998b, «Europe de l'Est, une conjoncture démographique exceptionelle», *Espace, Populations, Sociétés,* 3, σ. 323-338.

Monnier A., Rychtarikova J., 1991, «Comment l'Europe s'est divisée entre l'Est et l'Ouest», *Population,* 6, σ. 1617-1650.

Okolski M., 1993, «East-West Mortality Deferentials», σ. 165-189, στο J.L. Rallu, A. Blum (eds), *European Population, Demographic Dynamics,* vol. II, J. Libbey, Eurotext.

Penev G., 1995, «Cohort fertility of Serb and Ethnic Albanian women in FR Yugoslavia», *Stanovnistvo,* 1-4, σ. 5-19.

Population et Sociétés, 1993, *L'Europe de l'Est sans repères,* no 283 (Octobre).

Poulton H., 1993, *The Balkans: Minorities and States in Conflict,* London, Minority Rights Publication, 262 σελ.

Pressat R., 1979, «Mesures natalistes et relèvement de la fécondité en Europe de l'Est», *Population,* 3, σ. 533-548.

Raduski N., 2000, «Migration and change of ethnic structure due to civil war in Yugoslavia», σ. 112-120, στο B. Kotzamanis (éd.), *La démographie des Balkans: mouvements migratoires et répartition spatiale de la population/ Demography of the Balkans: Migration flows and geographical population distribution,* Volos, Presses Universitaires de Thessalie.

Rallu J.L., Blum A. (éds), 1993, *European Population, Demographic Dynamics,* vol. II, J. Libbey, Eurotext, 525 σελ.

Raulot J.Y., Brown-Demonet E., 1991, «Nuptialité et formation des couples en Europe: évolution récente et comparaisons internationales», σ. 257- 279, στο Th. Hibert., L. Roussel (éds), *La nuptialité: Evolution récente en France et dans les pays développées,* Paris, INED-PUF.

Rallu J.L., Blum A., 1993, «European Population», σ. 3-48, στο Rallu J.L., Blum A. (éds.), *European Population, Demographic Dynamics,* vol. II, éd. J. Libbey, Eurotext.

Roemer M.I., 1985, «Politiques sociales et systèmes de santé: leurs effets sur la mortalité et la morbidité dans les pays développés», σ. 524- 533, στο J. Vallin, A. Lopez (éds), *La lutte contre la mort. Infuence des politiques sociales et des politiques de santé sur l' évolution de la mortalité,* Paris, INED- PUF.

Rychtarikova J., 1993, «Nuptialité comparée en Europe de l'Est et en Europe de l'Ouest», σ. 191-210, στο A. Blum, J.L. Rallu (eds), *European Population Demographic Dynamics,* vol. II, J. Libbey, Eurotext.

Rychtarikova J., 1997, «Reappearance of Historical Inequalities in Health During the Eastern European Transition, σ. 509-528, στο IUSSP *International Population Conference,* vol. 2, Beijing, Chine.

Sardon J.P., 1986, «Evolution de la nuptialité et de la divortialité en Europe depuis la fin des années 1960», *Population,* 3, σ. 463-487.

Sardon J.P., 1991, «Mariage et divorce en Europe de l' Est», *Population,* 3, σ. 547-598.

Sardon J.P., 1998., «Fécondité, bouleversements politiques et transition vers l'économie de marché en Europe de l'Est», *Espace, Populations, Sociétés,* 3, σ. 339-360.

Sardon J.P., 2000a, «La conjoncture démographique: L'Europe et les pays developpées d'Outre-mer», *Population,* 4-5, σ. 729-764.

Sardon J.P., 2000b, «L'évolution démographique des Balkans depuis la fin de la décennie 1980», *Population,* 4-5, σ.765-786.

Schofield R., Reher R., Bideau A. (eds), 1991, *The Decline of Mortality in Europe,* Oxford, Clarendon Press, 270 σελ.

Sellier A. et J., 1991, *Atlas des peuples d'Europe Centrale,* Paris, éd. la Découverte, 192 σελ.

Sokoli A. and N., 2000, «Emigration in the period of transition in Albania, the socio-economic processes that accompany it», *Studi Emigrazione,* 139, σ. 521-529.

SOPEMI, 1974-2000, *Rapports annuels,* Paris, OCDE.

SOPEMI, 1991-1995, *Tendances des migrations internationales,* Paris, OCDE.

Tekse K., 1968, «Some fertility patterns in Central and Southern Europe before world War I», communication στο *Symposium International sur les problèmes de la reproduction de la population,* Varna.

TeodorescuV., 2000, «Migration movement and population distribution in the last 50 years in Romania», σ. 121-145, στο B. Kotzamanis (éd.), *La démographie des Balkans: mouvements migratoires et répartition spatiale de la population/ Demography of the Balkans: Migration flows and geographical population distribution,* Volos, Presses Universitaires de Thessalie.

Todorova M., 1999, «Les Balkans», σ. 463-486, στο J.P. Bardet, J. Dupaquier (éds), *Histoire de la population européenne-II. La révolution démographique, 1750-1914,* Paris, Fayard.

Totev S., Kalchev J., 2000, «Emigration processes and socio-economic development in Bulgatia», *Studi Emigrazione,* 139, σ. 531- 556.

United Nations, 1999, *World Population prospects 1950-2050,* New-York.

UNHCR, 1999, *Refugees and Others Concerning to UNHCR-1998 Statistical Overview,* (unhcr.ch/statist/).

UNHCR, 2000, *The State of the World's Refugees 2000,* Oxford University Press.

UNCHR, Commission for Refugees of the Republic of Serbia. Commission for Displaced Persons on the Republic of Montenegro, 1996, *Census of Refugees and Other War-Affected Persons in the Federal Republic of Yougoslavia,* Belgrade, 127 σελ.

UNCHR, Commission for Refugees of the Republic of Serbia, 2000, *Registration of Internally Displaced Persons from Kosovo and Methohia,* Belgrade, 127 σελ.

US Committee for Refugees, 2000, *Country Report* (www. refugees.org/world/countryrpt).

Vichnevski A., Oussova I., Vichnevskaia T., 1993, «Les conséquences des changements intervenus à l' Est sur les comportements démographiques», σ. 49-75, στο A.Blum, J.L.Rallu (eds), *European Population, Demographic Dynamics,* vol. II, J. Libbey, Eurotext.

Zlatanova V., Zlatanov S., 2000, «Curent Trends in Migratory Movements in Bulgaria», ανακοίνωση στο διεθνές συνέδριο *Les mutations de la décennie 1990 et l'avenir des Balkans,* 10-13 mai 2000, Sarajevo.

WHO - Regional Office for Europe, European Communities, 1999, *Highlights on Health in Romania,* 35 σελ.

WHO - Regional Office for Europe, European Communities, 2000, *Highlights on Health in Croatia,* 30 σελ.

WHO - Regional Office for Europe, European Observatory on Health Care Systems, 1999-2000, *Health Care Systems in Transition*: Albania (1999, 60 σελ.), Bulgaria (1999, 61 σελ.), Croatia (1999, 53 σελ.), FYROM (2000, 58 σελ.), Romania (2000, 78 σελ.).

1998, «Les comportements démographiques en Europe: Facteurs de différentiation régionale, Actes du colloque», *Revue belge de Géographie,* 122, 4, Fasc. 65b.